

Bolesław Kumor

Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI w.

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 5/3-4, 175-231

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. BOLESŁAW KUMOR

POWSTANIE I ROZWÓJ SIECI PARAFIALNEJ W MAŁOPOLSCE POŁUDNIOWEJ DO KOŃCA XVI w.

Praca niniejsza jest poświęcona wyłącznie sieci parafialnej w jej aspekcie genetycznym i rozwojowym od X do końca XVI w. Zakres terytorialny pracy obejmuje trzy jednostki kościelnej administracji przedrozbiorowej diecezji krakowskiej, a mianowicie archidiakoniat sądecki, wojnicki i prepozyturę tarnowską¹. Pierwszy rozdział pracy omawia podłoże społeczno-gospodarcze sieci parafialnej, drugi zajmuje się jej początkami na ziemiach polskich i w Małopolsce Południowej, wreszcie trzeci przedstawia rozbudowę porządku parafialnego w Małopolsce Południowej do końca XVI w.

Rozdział I. Podłoże gospodarczo-społeczne sieci parafialnej.

Rozdział ten poświęcamy omówieniu tych zjawisk i tych przyczyn, które, obok najważniejszego czynnika jakim było przyjęcie chrześcijaństwa i jego powolne przenikanie w życie narodu, przygotowały odpowiedni grunt pod rozwój sieci parafialnej, dały jej początek i podniecały ustawicznie jej wzrost. Najważniejszym bezspornie czynnikiem wśród omawianych przyczyn był sam Kościół ze swoją strukturą organizacyjną; w czasach bowiem przedchrześcijańskich na ziemiach małopolskich również istniała pewna suma czynników, które w późniejszym okresie miały zaważyć decydująco na powstaniu i rozwoju sieci parafialnej a jednak bez zasadniczego czynnika, Kościoła, nie dała w wyniku sieci parafialnej.

¹ Kumor B., *Organizacja archidiakonalna w Małopolsce Południowej do r. 1772*. Prawo kanoniczne, II(1960), s. 390—423. Praca niniejsza jest częścią obszerniejszego studium; do druku oddano w r. 1960.

Na pierwszym miejscu wśród splotu różnych czynników należy wymienić osadnictwo, będące podmiotem twórczym wszelkich zmian na zamieszkałym przez się terytorium. Drugi z kolei punkt rozdziału zwięża zakres zagadnienia i omawia wpływ własności ziemskiej na rozbudowę sieci parafialnej. Celem dalszego z punktów jest wykazanie powiązania istniejącego między omawianym zagadnieniem a niektórymi zjawiskami społeczno-gospodarczymi jak: targowiska, średniowieczne drogi handlowe, czy miasta.

1. Osadnictwo Małopolski Południowej

Pragniemy się zastrzec na wstępie tego paragrafu, że celem jego nie jest nowe, od podstaw przebadanie osadnictwa na omawianym terenie; do mistrzowskich bowiem opracowań Bujaka, Potkańskiego, Dobrowolskiego, Rafacza i innych, nie wiele można dorzucić nowych szczegółów. Zadaniem jego będzie podsumowanie ostatnich badań naukowych z tej dziedziny w granicach badanego terenu. Całość zagadnienia, ujęta chronologicznie, omawia najdawniejsze osadnictwo terenu aż do czasów kolonizacji na prawie niemieckim (do połowy XIII w.), następnie zatrzymuje się nad samym zagadnieniem kolonizacji, obejmującej ziemie małopolskie już w sporadycznych wypadkach w drugiej połowie XIII w., z głównym jednakże nasileniem w okresie Kazimierza Wielkiego; wreszcie pod koniec zwraca uwagę na problem wtórnego osadnictwa Podhala, datującego się z przełomu XV/XVI w., a zwłaszcza w drugiej połowie XVI w.

a) Najdawniejsze osadnictwo Małopolski Południowej (do połowy XIII w.).

Do podstawowych czynników, wywierających decydujący wpływ na początki i rozwój osadnictwa należy zaliczyć: rozmieszczenie gleb, układ sieci wodnej, ukształtowanie pionowe terenu i rozmieszczenie lasów. Obszary o gęstym zaludnieniu łączą się przede wszystkim z glebami wysoko wartościowymi

(czarnoziem, less), chociaż to nie zawsze jest regułą. Niejednokrotnie na glebach gatunkowo niższych powstały również gęste skupiska osadnicze (np. koło Czchowa i Lipnicy Murowanej). Często wzdłuż wododziałów biegły pustkowia graniczne, stanowiące w postaci puszczy naturalne granice dla poszczególnych kompleksów osadniczych².

Patrząc na mapę „Gęstości zaludnienia ziem polskich w połowie XIV w., opracowaną przez Ladenbergera-Ładogórskiego możemy wyróżnić na terenie Małopolski Południowej 5 takich kompleksów osadniczych: podhalański, sądecki, biecko-jasielski, szczyrzycko-lipnicki i wojnicko-dębicki³. Wprawdzie zakres czasowy mapy Ladenberga-Ładogórskiego jest cały wiek późniejszy od dolnej granicy przyjętego przez nas okresu (do połowy XIII w.), jednakże wcale dobrze ilustruje ona sytuację osadniczą i wcześniejszego okresu; tereny o zwartym i zagęszczonym osadnictwie są zapewne wcześniejsze, pozostałe będą pochodzenia późniejszego.

Podobnie jak nie ma jednolitego szablonu osadniczego dla omawianych terenów, tak samo nie będzie go w dziedzinie podstaw pierwotnego osadnictwa — gleby. Najtrudniejsze warunki życiowe napotykał osadnik na Podhalu z powodu lichej, zwirowato-gliniastej gleby polodowcowej, znacznej wysokości bezwzględnej i niesprzyjających warunków klimatycznych. Jedynie koło Nowego Targu i Rogoźnika pokazuje się niewielka i płytka warstwa lessu, liczne są natomiast torfowiska i pod-

² Łowmiański H., *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1955, 38; Kowalenko W., *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesno-historycznej (od VII—XII w.)*, Poznań 1938, 73 nn.; Kostrzewski J., *Grody staropolskie w świetle wyników ostatnich badań wykopaliskowych*, Roczn. PAU 1938/39, Kraków 1945, 123; Małowist M., *Problematyka gospodarcza badań wczesnośredniowiecznych*, *Studia Wczesnośredniowieczne* t. I (1952), 16 n. Manteuffel T., *Papiestwo i cystersi*, Warszawa 1955, 83. Smółka S., *Mieszko Stary i jego wiek*, Warszawa 1881, 11 nn.

³ Landerberger T., *Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*, Lwów 1930, mapa; Ładogórski T., *Studia nad zaludnieniem Polski IV w.* Wrocław 1958, mapa nr 1.

mokłe łąki⁴. W następstwie takich warunków jeszcze w XIII w. Podhale przedstawiało przeważnie niezmienioną puszcze, której kolonizacja znajdowała się w stanie początkowym⁵. Pierwsze jej ślady notowane w źródłach z pierwszej połowy XIII w. zawdzięczają swe istnienie wielkiej własności rycerskiej i kościelnej⁶. Było to zapewne wynikiem działania prądu fali osadniczej, obejmującej Podhale od wschodu z Sądeczyny doliną górnego biegu Dunajca, z północy od Mogilan i Radziszowa, posuwającego się korytem Raby i Skawy, oraz z południa również z Sądeczyny, Popradem w górę jego biegu poprzez Muszynę, Pławiec, Lubowlę, Gniazdo i Podoliniec⁷. Działalność kolonizacyjna w tym okresie, prowadzona zwłaszcza przez cystersów, została przerwana na skutek licznych, piętujących się trudności i skierowana jeszcze w tym okresie na pobliskie tereny koło Szczyrzyca⁸. Dopiero w XIV w. przybędą tutaj koloniści niemieccy ze Spisza (prąd południowy), sprowadzeni przez wielką własność.

⁴ Natanson-Leski J., *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej*, Wrocław 1953, 192; Dobrowolski K., *Najstarsze osadnictwo Podhala*, Lwów 1935, 3; Hołub-Pacewiczowa, Z., *Osadnictwo pasterskie i wędrówki w Tatrach i na Podtatrzu*, Kraków 1931, 7;

⁵ Dobrowolski K., dz. c., 2; Bujak F., *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Rozpr. AU 47 (1905), 297 nn.; Potkański K., *Pierwsi mieszkańcy Podhala*, Pam. Tow. Tatr. 18(1897), 91 nn.; Tenże *Studia osadnicze*, Pisma pośmiertne t. I, Kraków 1922, 297 n.; Natanson-Leski J., dz. c., 192; Łowmiański H., dz. c., 89.

⁶ KDMał. I, Nr 15 (1234), 16 (1234), 40 (1234); Morawski S., *Sądeczyna*, Kraków 1863, t. I, 73; t. II (Kraków 1864), 274; Por. Rafacz J., *Dzieje i ustrój Podhala Nowotarskiego*, Warszawa 1935, 2 n.; Tenże, *Z dziejów starostwa czorsztyńskiego*, Przew. Nauk. i Lit., Lwów 1918, z. IV, 295; Tenże, *Dzierżawa szaflarsko-nowotarska Marka Ratulda w w. XV*. Roczn. Pođh. 1914/21, 76; Zakrzewski S., *Najdawniejsze dzieje klasztoru cystersów w Szczyrzycu 1238—1283*. Przyczynek do osadnictwa na Podhalu, Rozpr. AU wydz. hist.-fil. 41(1902), 6 n., 65 n., Pieradzka K., *Na szlakach Łemkowszczyzny*, Kraków 1939, 5.

⁷ Potkański K., *Pierwsi mieszkańcy*, 91 n.; Tenże, *Studia osadnicze*, 299 nn.

⁸ LBen. (Liber beneficiorum dioec. Cracovien.), III, 426; por. Zakrzewski S., dz. c., 29 n.; Rafacz J., *Dzieje i ustrój*, 3.

Pozostała część terenu tak pod względem sieci hydrograficznej, zalesienia, ukształtowania poziomego, jak i jakości gleby, przedstawiała bogatą mozaikę. Całe Pogórze od Raby do Wisłoku, za wyjątkiem żyznych, lessowych dolin Dunajca, Popradu (koło Starego Sącza) i Białej, pokrywały gleby górskie, gliniaste, powstałe ze zwietrzenia różnorodnych formacji skalnych; tylko w Kotlinie Jasielskiej na dość sporym obszarze przeważają bielice. Równolegle do poprzednich, ułożył się szeroki pas lessów, obejmujący cały próg podkarpacki od Śląska do Przemyśla. Przeważał tu krajobraz parkowy, stanowiący podatny grunt dla osadnictwa. Nizinę Sandomierską pokrywały przeważnie bielice, oprócz wideł rzecznych Wisły i Sanu, gdzie przeważają gleby piaszczyste. Wyjątki stanowią baseny rzeczne Raby, Dunajca, Wisłoki, Wisłoka i pas nadwiślański wyposażone w żyzne mady⁹.

Najstarsze ślady pobytu człowieka na obszarze Sądeczyzny łączą archeologowie z kulturą łużycką (cmentarz w Rdziostowie, grody łużyckie w Marcinkowicach i Chełmcu k/Nowego Sącza); Żurowski zestawiając materiał wykopaliskowy z Kotliny Sądeckiej widzi w nim brak ciągłości okresów przedhistorycznych i twierdzi, że osadnictwo przedhistoryczne rwało się co pewien czas¹⁰. Stabilizacja pod tym względem następuje

⁹ Miklaszewski, S., *Gleby Polski* (Mapa 1:1 500 000), Warszawa 1927; Janiszewski M., *Atlas geograficzny ziem polskich*, Warszawa 1953 (Gleby, obszary leśne); Potkański K., *Studia osadnicze*, 289 n.; Tymieniecki K., *Ziemie polskie w starożytności*, Poznań 1951, 51, 55; Dobrowolska M., *Osadnictwo puszczy sandomierskiej*, Kraków, *Odczyty Geograf.* 44(1931), 8; Ladenberger T., dz. c., 53 n.; Madurowicz H., Podraza A., *Próba rejonizacji gospodarczej Małopolski Zachodniej*. *Studia z dziejów wsi małopolskiej w drugiej połowie XVIII w.*, Warszawa 1957, 74 n.

¹⁰ Żurowski I., *Skarby okresu halsztaadzkiego doliny Dunajca*, Kraków 1927, 36, 45, 86, 93; Tymieniecki K., *Ziemie polskie*, 277 (widły rzeczne Wisły i Sanu); Dobrowolski K., *Dwa studia nad powstaniem kultury ludowej w Karpatach zachodnich*. *Studia ku czci St. Kutrzeby*, Kraków 1939, t. II, 215; Langerówna H., *System obronny Dunajca w XIV w.* Kraków 1929, 3; Pieradzka K., dz. c. 3; Żaki A., *Wyniki wstępnych badań grodziska w Naszacowicach pow. Nowy Sącz*, *Wiad. Archeol.* 20(1954), 234 nn.

dopiero w okresie grodziskowym, który, według Żaki i Leńczyka, należy zmieścić w ramach czasowych X i XI w.¹¹. Łączy się to z podobnym procesem na zachodzie Europy, gdzie żywa akcja osadnicza w XI/XII w. szuka nowych terenów pod osadnictwo, pokrywając je nowymi wioskami i osadami¹². Ruch osadniczy w Kotlinie Sądeckiej miał swe źródło w gęsto od wieków zamieszkałym niskim Pogórzu lipnicko-bocheńskim. Fala ta wlewa się już to bezpośrednio doliną Dunajca, lub koło Lipnicy i Czchowa, już to basenem Dunajca koło Wojnicz a aż do wideł rzecznych Dunajca i Popradu, gdzie żyzna gleba stanowiła dużą przynętę dla rolniczego osadnictwa¹³.

Na szlaku tej arterii istnieją dwie stare kasztelanie małopolskie (Wojnicz i Sącz), notowane w źródłach w pierwszym i drugim dwudziestolecu XIII w.¹⁴. Jest to równocześnie linia obronna, strzegąca drogi na Węgry¹⁵. Osadnictwo posiada charakter zbiorowy, które wypełniwszy całkowicie Kotlinę Sądecką, zapuści swe pędy górnym Dunajcem koło Łącka aż na Podhale¹⁶, a przełomem Popradu aż do Lubowli i Podolińca¹⁷, gdzie spotka się w XII w. z osadnictwem niemieckim¹⁸, zaś

¹¹ Żaki A., dz. c., 234; Leńczyk G., *Wzmianki o grodziskach i zamczyskach*, Sprawozd. PAU 37(1932) nr 9 i 34(1934) nr 3, mapa; Antoniewicz W., *Archeologia Polski*, Warszawa 1928, 228.

¹² Inglot S., *Historia społeczna i gospodarcza średniowiecza*², Wrocław 1949, 140.

¹³ Potkański K., *Pisma*, t. I, 303; Tenże, *Pierwsi mieszkańcy Podhala*, *Pisma pośm.* t. II, Kraków 1924, 340; Dobrowolski K., *Dwa studia*, 191, Flis J., *Sądeczyzna i jej granice*, *Roczn. Sądecki* I (1939), 6; Ladenberger T., dz. c., 52 n., mapa; Smolska S., dz. c., 15; Ładogórski T., dz. c., mapa nr 1.

¹⁴ KDMał. II, nr 384(1217); I, 12; II, 389(1224), 407(1233); por. Wojciechowski Z., *Ze studiów nad organizacją państwa polskiego za piastów*, Lwów 1924, 40 n.; 78 n.; Piekosiński F., *Rycerstwo polskie wieków średnich*, Kraków 1896, II, 16 passim.

¹⁵ Żaki A., dz. c., 234; Leńczyk G., dz. c., 37(1932) nr 9; Langetrówna H., dz. c., 93.

¹⁶ Bujak F., dz. c., 315, 330.

¹⁷ Dobrowolski K., *Dwa studia*, 184; Flis J., dz. c., 7.

¹⁸ Potkański K., *Pierwsi mieszkańcy Podhala*, 340; Dobrowolski K., *Dwa studia*, 191; Schürer O., Wiese E., *Deutsche*

doliną Muszynki i Kamienicy i górnej Białej obejmuje teren dawnej Łemkowszczyzny, o czym świadczą polskie nazwy miejscowych osad¹⁹. Cała Kotlina stanowi nie tylko wyraźny, odcinający się od sąsiednich, kompleks osadniczy, lecz równocześnie jej tereny zamieszkałe wchodziły w skład kasztelanii sądeckiej i średniowiecznego dekanatu sądeckiego²⁰.

Nieco młodsze, sięgające również okresu grodziskowego, jest osadnictwo Dołów Jasielskich (kompleks osadniczy biecko-jasielski). Fala osadnicza napływała tu basenami rzek Wisłoki i Jasiołki od północy z okręgu osadniczego Wojnicz—Tarnów i doliną Ropy z Kotliny Sądeckiej, a motorem jej działania była własność książęca i kościelna (benedyktyni, cystersi)²¹. Było to osadnictwo jednakże o wiele rzadsze, niż w Kotlinie Sądeckiej ze względu na przeciętne a nawet liche gleby bielicowe, jak również i pobliską granicę Rusi, opierającej się o bieg Wisłoki²². Również i ten kompleks osadniczy stanowił całość administracyjną tak pod względem administracji państwowej (kasztelania biecka), jak i kościelnej (dekanat jasielski)²³.

Jedynie okręg tarnowsko-dębicki nie stanowił jeszcze w tym okresie całości osadniczej. Tereny rozłożone wokół i na wschód i północ od Dębicy pokrywała w tym czasie puszcza sando-

Kunst in der Zips 8 nn.; Czołowski A., *Sprawa sporu granicznego przy Morskim Oku*, Lwów 1894, 6 n.

¹⁹ Dobrowolski K., *Dwa studia*, 191 n.; Stieber Z., *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych*, Biul. Pol. Tow. Językozn. 5(1936), 60; Tenże, *Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków*, Spr. PAU 1936 nr 2; Pieradzka K., dz. c., 3; Flis F., dz. c., 7.

²⁰ Flis J., dz. c., 7; Kumor B., *Rozwój sieci dekanalnej w południowej części diecezji Krakowskiej do r. 1772*. Roczn. Teol.-kanon. IX(1962), z. I s. 80.

²¹ Hirschber A., *Stosunki osadnicze w dobrach klasztoru tynieckiego w początkach jego istnienia*, Lwów 1925, 4 nn 42; Pieradzka K., dz. c. 3.

²² Semkowicz W., *Geograficzne podstawy Polski Chrobrego*, Kraków 1927, 17.

²³ por. przyp. 20.

mierska, dopiero następny okres przeszczepli i na nie ożywiony ruch kolonizacyjny²⁴. Jeszcze w pierwszej połowie XIV w. dekanat dębicki nosi nazwę „in sylvis”²⁵. Prawdopodobnie starszą, chronologicznie współczesną osadnictwu Kotliny Sądeckiej, była akcja osadnicza w rejonie Wojnicza i Tarnowa; wprawdzie w tym okresie nie wytworzyła ona dużego zagęszczenia, jak w Sądeczyźnie, nie mniej jednakże, znalazły podatny grunt w żyznych glebach lessowych, zaczęła niebawem promieniować na Doły Jasielskie²⁶. Dopiero przerzucenie traktu handlowego z lewego brzegu Wisły na arterię podkarpacką otworzyło przed tym okręgiem osadniczym nowe, na wielką miarę zakrojone perspektywy rozwoju, ale to nastąpiło już w następnym okresie.

Oprócz omówionych kompleksów osadniczych terytorium to pokrywały rozległe puszcze; do największych należała puszcza sandomierska (nad Wisłą, Sanem i Wisłokiem) i puszcze karpackie, obejmujące prawie całe Podhale i wysokie partie Karpat, zaś do pomniejszych puszcza radłowska (na wschód od dolnego biegu Dunajca i Białej)²⁷.

b) *Kolonizacja na prawie niemieckim.*

Akcja kolonizacyjna omawianego terytorium rozpoczęła się stosunkowo dość późno, w przeciwieństwie do Wielkopolski, gdzie ruch kolonizacyjny, inspirowany przez niemieckiego pochodzenia klasztory cysterskie, rozpoczął się z początkiem XIII w.²⁸, i Małopolski Północnej, gdzie pierwsze projekty kolonizacyjne pojawiają się w 1227 r. (dotyczą one włości bi-

²⁴ Dobrowolska M., dz. c., mapa.

²⁵ MPVat. I. 157.

²⁶ Simche Z., *Tarnów i jego okolica*, Tarnów 1930, 80; Hirschberg A., dz. c., 33.

²⁷ Ladberger T., dz. c., 55.

²⁸ Tyc T., *Die Anfänge der dörflichen Siedlung zu deutschen Recht in Grosspolen (1200—1333)*, Wrocław 1930, 25 nn.; Kaczmarczyk Z., *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Poznań 1945, 92 nn.; Köttschke R., Ebert W., *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1937, 101.

skupów krakowskich k/Kielc i Tarczku)²⁹. W Małopolsce Południowej pierwsze tego rodzaju próby sygnalizują dokumenty z trzydziestych lat XIII w. W roku 1234 wojewoda krakowski Teodor podjął nieudaną akcję kolonizacyjną pogranicznej od strony Węgier puszczy podhalańskiej, rozłożonej nad Dunajcem, Ostrowianką, Rogoźnikiem, Lepietnicą, Słoną, Ratajnicą i Niedzielską; osadnikami w tym wypadku mieli być Niemcy. Rozpoczętą akcję osadniczą mieli kontynuować sprowadzeni do Ludźmierza cystersi, ale i ci wkrótce (1243) opuścili Podhale i osiedlili się w Szczyrzycu³⁰. W 1242 r. posiada prawo niemieckie prawdopodobnie Brzeźnica k/Bochni³¹. W drugiej połowie XIII w. dokumenty lokacyjne są nieco liczniejsze. Jest to jednakże z reguły osadnictwo na prawie niemieckim, a nie niemieckie, przeprowadzane przez wielką własność książęcą, lub kościelną (klaryski starosądeckie)³².

Wzmożenie ruchu kolonizacyjnego na prawie niemieckim przypada dopiero na czasy Władysława Łokietka, a swój punkt szczytowy osiąga za czasów Kazimierza Wielkiego (1333—1370). Z terenów Małopolski Południowej, na których rozwój życia gospodarczego przebiegał najbujniej należy wymienić Podhale, Sądeczynę, Pogórze Pilzneńskie i Ropczyckie, oraz Doły Jasielsko-Bieckie³³. Najbardziej intensywna akcja osadnicza ob-

²⁹ KDKKrak. I, nr 17(1227) por. Wojciechowski Z., *Ze studiów*, 45; Kaczmarczyk Z., dz. c., 100; Tymieniecki K., *Początki Kielc w związku z pierwotnym osadnictwem Łysogór*, Kielce 1917, 42; Tyc T., dz. c., 92.

³⁰ KDMał. I, nr 18(1235), 26(1243), 31(1250), 39(1252), 40(1254); LBen. III, 436 n.: por. Zakrzewski S., dz. c., 6 nn.; Rafacz J., *Dzieje i ustrój*, 22 n.; Kaczmarczyk Z., *Kolonizacja*, 100; Tyc T., dz. c., 99.

³¹ KDPol. III, nr 18 (1238); LBen. III, 280, (nie informuje o prawie niemieckim) por. Kaczmarczyk Z., dz. c., 101; Weyman S., *Ćta i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*, Poznań 1938, 193.

³² KDMał. II, nr 439 (1253), 445(1255), 511(1288), 502(1289), 518(1292), 519(1292), 523(1293), 524(1293), 532(1296); I, nr 132 (1299), KDMKra. I, 85(1262); KDPol. III, 58(1282); por. Kaczmarczyk Z., dz. c., 101.

³³ Kaczmarczyk Z., dz. c., 101; Tenże, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1947, II, 86; Tenże, *Kazimierz Wielki (1333—1370)*, Warszawa 1948, 358; Piekarczyk S., *Studia z dziejów miast*

jęła południowo-zachodnią krawędź Małopolski, pogranicze węgiersko-ruskie (Doły Jasielskie); w 1367 r. pisał król do pap. Urbana V, że „wiele lasów, gajów i nieużytków położonych... zwłaszcza na granicy Rusi i Węgier doprowadził swoim staraniem do stanu kultury, budując tam ... wsie, miasta i grody”³⁴. Czynnikiem najbardziej popierającym osadnictwo i kolonizację był przede wszystkim król, a nadto wielka własność kościelna i rycerska³⁵.

Cały ten proces, jak stwierdza Kaczmarczyk, dokonuje się przy pomocy polskich sił osadniczych. Koloniści niemieccy zdołali jedynie stworzyć trwałe osadnictwo na Podhalu (nazwy wsi: Szaflary, Harkłowa, Waksmund, Krauszów, Grywałd, Czorsztyń, Sromowce itd.), w Sądecczyźnie (Librantowa, Frycowa, Tymbark), koło Biecza (Szymbark, Rychwałd, Binarowa, Rozembark), koło Czchowa (Rajbrot, Tymowa, Gosprzydowa), koło Tarnowa (Szynwałd, Kaiserwald); osadnictwo to było jednakże słabe pod względem liczebności i uległo dość rychłej polonizacji³⁶.

Objęcie akcją osadniczą nowych terenów, przy równoczesnym pomnożeniu się ludności³⁷, musiało siłą rzeczy spowodować rozwój sieci parafialnej³⁸. Rzeczywiście na drugą połowę XIII w., a zwłaszcza na wiek XIV, przypada punkt kulminacyjny rozbudowy sieci parafialnej w Małopolsce Południowej, chociaż jak wykazał Schmid pomiędzy założeniem wsi na pra-

polskich w XIII—XIV w., Warszawa 1953, 235 nn.; Dobrowolski K., *Najstarsze*, 9 nn.; Fischer S., *Kazimierz Wielki i jego stosunek do Bocheńszczyzny*, Bochnia 1934, 76.

³⁴ Kaczmarczyk Z., *Kazimierz Wielki*, 358.

³⁵ Kaczmarczyk Z., *Kolonizacja*, 102; Tenże, *Monarchia*, II, 85; Tenże, *Kazimierz Wielki*, 358; Piekarczyk S., dz. c., 235 nn.

³⁶ Friedberg M., *Kultura polska a niemiecka*, Poznań 1946, I, 207 n.

³⁷ Raspond S., *Zagadnienie osadnictwa słowiańskiego w świetle toponomastyki*, *Kwart. hist.* 52(1938), 539.

³⁸ Schmid H. F., *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938, 353 nn.; Kaczmarczyk Z., *Monarchia*, II, 215 nn.

wie niemieckim a ustanowieniem w tej wsi nowej placówki duszpasterskiej nie musiał zachodzić prawny związek, chociaż często obydwie fakty zdarzały się równocześnie³⁹. Szczegółowym omówieniem tego problemu zajmiemy się na właściwym miejscu.

c) *Osadnictwo Podhala w XVI w.*

Zakrojony szeroko XIV-wieczny program osadniczy Małopolski Południowej objął m. in. i Podhale a jego wynikiem było 15 okręgów parafialnych na Podtatrzu⁴⁰. Osadnictwo to jednakże w XV w., a zwłaszcza w jego początkach, doznało poważnego załamania, prawdopodobnie ze względu na niewdzięczny klimat i mało wartościowe gleby podhalańskie. Nieznaczne ożywienie w tej dziedzinie daje się zauważyć dopiero pod koniec XV w. (lokacja Podobina i Klikuszowej)⁴¹. Na początku XVI w. Nowotarszczyzna przechodzi w dzierżawę Pieniązków z Krużłowej i to zadecydowało w dużej mierze o wznowieniu miejscowego osadnictwa. „Wśród kolonizatorów (Podhala) Rafacz — stawia tę rodzinę — na pierwszym miejscu”⁴². Nową falę osadniczą rozpoczyna lokacja Czarnego Dunajca (1552), i Morawszczyzny (1550); przed 1564 nastąpiły dalsze lokacje: Mazurzyny, Niwy, Białego Dunajca i Bańskiej, zaś po 1564 r. Bystrego, Chochołowa, Pieniążkowic, Cichego, Wróblówki, Odrowąża, Podczerwonego, Działu, Pyżówki. Pierwsze lata XVII w. przyniosły lokację: Laskom, Leśnicy, Ratułowowi, Skrzypnym i Załuczu⁴³. Było to osadnictwo nieliczne pod względem ilościowym. Źródła współczesne wymieniają nie wielką ilość łanów kmiecych w nowolokowanych wsiach „na surowym korzeniu”, podczas gdy na pozostałym terenie archidiakonatu sądeckiego sytuacja pod tym względem przedsta-

³⁹ Schmid H. F., dz. c., 366.

⁴⁰ MPVat. I, 375, 386; por. Rafacz J., *Dzieje i ustrój*, 5 nn.; Ladenberger, dz. c., 62, przyp. 1; Ładogórski T., dz. c., s. 194 (podaje tylko 10).

⁴¹ Rafacz J., dz. c., 48.

⁴² Tamże, 69.

⁴³ Rafacz J., dz. c., 69 n.; Potkański K., *Studia osadnicze*, 379.

wiała się daleko lepiej⁴⁴. Nic dziwnego, że taki stan rzeczy przyczynił się tylko w pewnej mierze do zahamowania procesu afiliacji kościołów podhalańskich; zjawisko to można obserwować zwłaszcza w drugiej połowie XVI w.⁴⁵.

2. Struktura własności ziemskiej i jej udział w rozbudowie porządku parafialnego.

Podobnie jak przy poprzednim zagadnieniu, tak i w niniejszym dajemy krótkie zestawienie wyników badań naukowych nad własnością ziemską w Małopolsce Południowej; będzie to rzut przekrojowy z XIV/XVI wieku, albowiem z powodu braku wcześniejszych źródeł przekrojowych trudno jest odtworzyć wierną sytuację własnościową we wcześniejszym okresie.

„Małopolska — pisze Bujak — była w początkowych wiekach naszej historii przeważnie krajem małej własności, którą w typowych jej przedstawicielach i źrebiach, czyli pługach zaliczylibyśmy do kategorii dużych gospodarstw chłopskich. Jakkolwiek wśród masy gospodarstw mniejszych były niewątpliwie liczne także wyspy wielkiej własności, to jednakże przeważały stanowczo one wielkie jednostki majątkowe z tytułu prawa własnością, pod względem gospodarczym całości nie stanowiły, bo były rozbite często na liczne mniejsze jednostki gospodarcze, niekiedy nawet rozproszone terytorialnie”¹.

W myśl pojęć wczesnośredniowiecznych prawnym właścicielem ziemi był panujący; przemiana pod tym względem formalnym, jak i faktycznym nastąpiła na skutek rozbudowy grodów, chrystianizacji kraju, a zwłaszcza przez nadania ziemi rycerstwu i włodykom od czasów Bolesława Krzywoustego².

⁴⁴ AKMKrak. (Archiwum Kurii Metropol. w Krakowie), Acta visitationis... decanatum Bobov., Sandec. et Novi Fori... 1596, k. 47; Pawiński A., wyd. *Źródła dziejowe t. XIV, Małopolska t. III*, Warszawa 1886, 142, 145.

⁴⁵ Kumor B., *Zanik parafii w Małopolsce Południowej do końca XVI w.* (maszynopis).

¹ Bujak F., dz. c., 388.

² Tamże, 178; Rutkowski J., *Historia gospodarcza Polski (do 1864)*, Warszawa 1953, 13.

Bujak a ostatnio Małowist, opierając się na analizie stosunków zachodnio-europejskich dokonanej przez Blocha³, przypuszczają, że wzrost wielkiej własności odbywał się nie tylko przez nadania ze strony księcia na rzecz rycerstwa, lecz w wielu wypadkach decydujące znaczenie miała tu przemoc polityczna, gospodarcza i fizyczna w stosunku do słabszych⁴. W każdym bądź razie już w wieku XI i XII można stwierdzić istnienie rycerskiej wielkiej własności ziemskiej o tendencjach zaokrąglania i wzrostu kosztem dóbr książęcych i drobnej własności ziemskiej; podobne zjawisko można zauważyć również i w dobrach kościelnych. Te ostatnie rozrastały się dzięki nadaniom książęcy i możnowładztwa⁵. Proces ten rozwijał się również i w następnych okresach, chociaż w XV w. uległ nieco przeobrażeniu, a w wieku XVI doznał mocnego zahamowania⁶.

a) *Wielka własność królewska.*

Królewszczyzny na terenie Małopolski Południowej obejmowały w XVI w. zaledwie ok. 9% całości terytorium, skupiając się najczęściej wokół grodów i starostw⁷. W powiecie sądeckim największe kompleksy królewszczyzny utrzymały się na Podhalu; po rewindykacji dużych połaci dawnych dóbr cysterskich (ok. 1380 r.)⁸, obejmowały one dwa miasta (Nowy Targ, Krościenko) i kilkanaście wsi⁹. W pozostałej części powiatu do królewszczyzn należały 4 miasta (Nowy Sącz, Gry-

³ Bloch M., *La société féodale. La formation des biens de dépendence*, Paris 1939.

⁴ Bujak F., dz. c., 178; Małowist M., *Problematyka gospodarcza*, 17; Rutkowski J., dz. c., 13.

⁵ Plezia M., *Palatyn Piotr Włostowic*, Warszawa 1947, 21; Warężak J., *Osadnictwo kasztelanii łowickiej (1136—1847)*, Łódź 1952, I, 170; Łowmiański H., dz. c., 114; Bujak F., dz. c., 198.

⁶ Rutkowski J., dz. c., 98.

⁷ Pawiński A., dz. c., III, 65 nn.; Bujak F., dz. c., 327.

⁸ LBen. III, 437; por. Rafacz J., dz. c., 26 n.

⁹ LBen. III, 437 n.; Pawiński A., dz. c., III, 65 n.; por. Czemyński K., *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej*, Lwów 1870, 83—88; J. Rafacz, dz. c., 24 n.

bów, Piwniczna i Czehów) i wokół nich kompleksy dóbr skarbowych. W całym powiecie królewskiejzyny obejmowały w XVI w. 6 miast, 24 całe wsi, i część wsi — na ogólną liczbę 9 miast (Muszyna — wł. biskupstwa krakow.; Stary Sącz — wł. klastysek; Limanowa — wł. rycerska) i 336 wsi¹⁰.

W powiecie bieckim królewskiejzyny leżały w starostwie lubuskim, dębowieckim, jodłowskim, bieckim, osieckim, ciężkowieckim, jasielskim (te ostatnie rewindykowane a następnie wymienione za Frysztak w r. 1374¹¹) i trzcinińskim. Na ogólną liczbę 9 miast i 254 wsi królewskiejzyny obejmowały 5 miast (Biecz, Jasło, Dębowiec, Ciężkowice i Jodłowa) i 22 całe oraz 2 części wsi¹². W części powiatu szczyrzyckiego (późniejszy powiat czchowski) do dóbr skarbowych należały 3 miasta (Bochnia, Wojnicz, Lipnica Murowana) i kilkanaście wsi¹³. Wreszcie w powiecie pilźnieńskim, po odebraniu konwentowi tynieckiemu Pilzna i wcielenia go do królewskiejzyny (ok. 1354)¹⁴, do tych ostatnich należały miasta Pilzno i Ropczyce i 17 wsi na ogólną liczbę 16 miast i 392 wsi¹⁵.

Był to stosunkowo niski procent posiadłości królewskich; w całej Małopolsce na 5 455 wsi na królewskiejzynie przypadało zaledwie 9⁰/₀¹⁶. Rzecz jednakże godna podkreślenia, że własność wielka własność królewska odegrała na polu rozwoju sieci parafialnej rolę przodującą, zwłaszcza w czasach Kazimierza

¹⁰ Pawiński A., dz. c., III, 65; Czernyński K., dz. c., 83—95; Flis J., dz. c., 11; Piekarczyk S., dz. c., 235 n.

¹¹ LBen. III, 381 n.; por. Sarna W., *Opisanie powiatu jasielskiego*, Jasło 1908, 184; Krzepela J., *Księga rozsiedlenia rodów ziemiańskich w dobie Jagiellońskiej*, cz. I. Małopolska, Kraków 1915, 418.

¹² Jak wyżej, nadto: Pawiński A., dz. c., III, 65 n., 150 nn.; Piekarczyk S., dz. c., 235.

¹³ Pawiński A., dz. c., III, 65, 150; Czernyński K., dz. c., 107; S. Fischer, dz. c., 81.

¹⁴ KDTyn. nr 74; KDMał. I, nr 238 (1254); III, 706 (1254) 775; por. Szczeklik K., *Pilzno i Pilźnianie*, 102; Kaczmarczyk Z., *Monarchia*, II, 206, 224.

¹⁵ LBen. II, 437; Pawiński A., dz. c., III, 65, 150, 252, 254, 511; Czernyński K., dz. c., 135—137; Krzepela J., dz. c., 100, 143.

¹⁶ Pawiński A., dz. c., III, 65.

Wielkiego. Nie mniej ważny szczegół godny podkreślenia, że w królewskich przyjęły się często jednowioskowe okręgi parafialne.

b) *Wielka własność rycerska.*

Liczne nadania książęce w XIII i XIV w. na rzecz rycerstwa obejmowały kompleksy gospodarcze położone zdala od ośrodków osadniczych w formie rozproszonej, lub zcałonej. Ważniejsze znaczenie polityczne posiadały tzw. nadania łańcuchowe, ciągnące się wzdłuż politycznych granic kraju. Podany niżej przekrój wielkiej własności rycerskiej w XV i XVI w. oparto zasadniczo na rejestrach poborowych, wydanych przez Pawińskiego.

Na pierwszym miejscu należy wymienić domeny Leliwitów-Tarnowskich (od 1567 Ostrogskich). Początkowo siedzibą rodu było Dębno k/Brzeska. Tarnów otrzymali tytułem zamiany za Dębno w 20-tych latach XIV wieku i odtąd datuje się niebywały na małopolskie stosunki rozrost ich posiadłości¹⁷. W wieku XIV i XV liczą ich posiadłości około 20 wsi¹⁸, a pod koniec wieku następnego (XVI) już 80 wsi i 3 miasta (Tarnów, Rzochów i Rzemień)¹⁹. Główny rdzeń ich posiadłości stanowiły dobra w powiecie pilzneńskim i dawnym tarnowskim między Tarnowem, Rzochowem a Kolbuszową, a nadto w widłach rzecznych Wisłoki i Sanu, oraz w powiecie sądeckim koło Podola i Przydonicy²⁰.

Drugie miejsce w rzędzie wielkiej własności rycerskiej na omawianym terenie zajmują Jordanowie h. Leliwa; są właścicielami Melsztyna już od 1306 r.²¹. Nadaniem królewskim z 1391 r.

¹⁷ Simche Z., *Tarnów i jego okolica*, Tarnów 1930, 82; Leniek J., *Dzieje miasta Tarnowa 1911*, 16; Herzig, *Katedra niegdyś kolegiata w Tarnowie*. Tarnów 1900, 8; A. Hirschberg, dz. c., 33.

¹⁸ LBen. I, 604 nn.

¹⁹ Pawiński A., dz. c., III, 87 n.; IV, 468 n., 502 nn.; por. Piekosiński F., *Polska wieku XVI pod względem rozsiadlenia się szlachty*, Kraków 1906, 106; Hrabyc P., *Spytko z Jarosławia*. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Przemyślu, 2(1912), 3.

²⁰ Tamże.

²¹ Krzepela J., *Małopolskie rody ziemiańskie*, Kraków 1928, 60.

otrzymali szeroki pas dóbr między Brzeskiem, Gwoźdzcem i Jasionem²². Pod koniec XVI w. należą do nich dwa zamki (Melsztyn i Ropsztyn), 3 miasta (Brzesko, Żabno i Książ), oraz 33 wsi²³. Dobra ich rozrzucone były koło Myślenic nad Rabą, koło Brzeska, a nadto w powiecie bieckim Ołpiny, Szerzyny, Święcany i Olszyny²⁴.

W dalszej kolejności idą średniowieczne rody Bogoriów i Odrowążów; posiadłości ich liczne w XIV i XV w. nad Dunajcem koło Wojnicz, koło Ropczyc, w dolinie Wisłoki, koło Strzyżowa, oraz wielki klucz gospodarczy kobyłańsko-dukielski²⁵. Zostały one mocno uszczuplone jeszcze w XII w. przez darowiznę na rzecz cystersów z Koprzywnicy i Szmyrzyca²⁶. Olbrzymie nadania pod kolonizację otrzymali Gryfici w 1359 r. nad biegiem rzek Zdyni Wielkiej i Małej; na przestrzeni czasowej 162 lat lokowali na tym terenie 13 wsi i jedno miasto (Gorlice)²⁷. Do większych posiadaczy należy zaliczyć jeszcze Stadnickich, Komorowskich, Zborowskich, Ligezów i Mniszków, posiadających dobra w rejonie górnej Wisłoki od 15 do 30 wsi przeważnie wołoskich²⁸.

Możnowładztwo w pierwszym okresie okaże się czynnikiem sprzyjającym rozbudowie sieci parafialnej, zorganizuje nawet własny okręg jurysdykcyjny (prepozytura tarnowska), za to w końcowym czasokresie stanie się czynnikiem hamującym,

²² AGZ (Akta grodzkie i ziemskie), VI, nr 3; ASang. (Archiwum Lubartowiczów-Sanguszków), II, nr 16 (1344); por. J. Krzepela, *Księga*, 113, 374, 415; Kaczmarczyk Z., *Monarchia*, II, 225 (fundacja kościoła w Melsztynie).

²³ LBen. I, 613; II, 139 nn., 276 n.; MRPSum. (Matricularum Regni Poloniae Summaria) IV/II, s. 93; Pawiński A., dz. c., III, 88 n., Piekosiński F., dz. c., 67; Krzepela J., *Księga rozsiedlenia*, 113, 474 n., 415;

²⁴ Tamże

²⁵ AGZ III, nr 16(1366), 24(1377).

²⁶ LBen. III, 377—395; por. Polaczówna K., *Zapis Teodora Gryfity dla cystersów z 1196 r.*, Lwów 1938, 3 nn.

²⁷ Pieradzka K., dz. c., 12 n.

²⁸ Pawiński A., dz. c., III, 87, 92 n.; Pieradzka K., dz. c., 10; Krzepela J., *Księga*, 354, *passim*

a nawet destruktywnym dla rozwoju sieci parafialnej (Tarnowscy, Stadniccy)²⁹. Natomiast własność ziemska w południowo-wschodnich krańcach diecezji krakowskiej (Górny Wiśłok, Wiśłoka) przyczyniła się wybitnie do rozbudowy sieci parafialnej Kościoła wschodniego (Gładysze, Stadniccy)³⁰.

c) *Wielka własność kościelna.*

Majątki kościelne powstawały dzięki ofiarności tak panujących, jak i rycerstwa z pobudek religijnych i doczesnych. Zwyczajnie składały się z wsi porzrzucanych na znacznym terytorium, często nawet z drobnych kawałków roli w obrębie poszczególnych osad³¹.

Na pierwsze miejsce wysuwa się biskupstwo krakowskie. Najdawniejsze wiadomości, dotyczące uposażenia biskupstwa krakowskiego, pochodzą z XIII w., chociaż proces rozwoju majątkowego rozpoczął się zapewne jeszcze w wieku XII³². Darowizny, zamiana, zakup, a wreszcie szeroko zakrojona akcja kolonizacyjna, zwłaszcza w XIV w., przyniosły tej największej diecezji w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej największych posiadłości³³; w przeddzień rozbioru pierwsze biskupstwo posiadało 15 miast i 245 wsi³⁴. Do końca XVI w. w granicach omawianego terytorium biskupstwo posiadało 3 zorganizowane klucze gospodarcze³⁵; w południowo-wschodniej Sądeczyźnie obszerny klucz muszyński, obejmujący dobra od królewskiej

²⁹ Kumor B., *Zanik ...*, s. 15 nn.

³⁰ Kumor B., *Przejęcie rzymsko-katolickich parafii w archidiaconacie sądeckim przez Kościół prawosławny*, Roczn. Teol.-Kanon. t. IV(1957), z. 3, 138 nn.

³¹ Rutkowski J., dz. c., 13 n.

³² KDKK Krak. I, nr 15(1224), 24(1243), 32(1251), 62(1261); por. Inglot S., *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV w.*, Lwów 1925, 12 n.

³³ KDKK Krak. I, nr 111(1303), 112(1303), 182(1336); por. Inglot S., dz. c., 13.

³⁴ Rudnicki K., *Kajetan Sołtyk 1715—1788*, Kraków — Warszawa 1906, 28.

³⁵ Biskupstwo posiadało w całości 23 klucze gospodarcze, zob. Inglot S., dz. c., 16 n.

Piwnicznej do posiadłości Gładyszów koło Gorlic, zasiedlone od XV i XVI w. ludnością wołosko-ruską (na początku XVII w. 2 miasta i 28 wsi)³⁶. Na prawym brzegu Uszwicy k/Brzeska — klucz uszewski, obejmujący 10 wsi dobrze zagospodarowanych³⁷; w widłach rzecznych Uszwicy i Dunajca — klucz radłowski (12 wsi)³⁸, a nadto (8 wsi) lub ich części, rozrzuconych po terytorium archidiakonatu sądeckiego³⁹. Ogółem pod koniec XVI w. posiadłości biskupstwa krakowskiego obejmowały w powiecie bieckim 2 wsie, w pow. sądeckim 24, pilzneńskim 15 wsi⁴⁰.

Oprócz biskupstwa krakowskiego wielka własność kościelna spoczywała nadto w rękach zakonów; na terenie Małopolski Południowej były to trzy zasadniczo rodziny zakonne: benedyktyni, cystersi i klaryski. Pozostałe formacje zakonne zdołały skupić w swych rękach tylko nieznaczne posiadłości.

Największe włości posiadały starosądeckie klaryski; lwią część dóbr otrzymał konwent jeszcze w XIII w. tytułem uposażenia od swej fundatorki bł. Kingi⁴¹. Dalsze nabytki przyszyły drogą zaokrąglania, kolonizacji⁴², zakupu⁴³. Całość pod koniec XVI w. obejmowała jedno miasto (Stary Sącz) i około 57 wsi, rozłożonych na żyznych ziemiach doliny Dunajca koło Starego Sącza i Łącka, i nad rzeką Łososiną koło Ujanowic (klucz strzeszycki)⁴⁴.

³⁶ por. Bębynek W., *Starostwo muszyńskie*, Przew. Nauk. i Lit. 1914/16, 11—22, 113—128, 211—223, 310—322, 408—421, 515—521, 610—623; por. Inglot S., dz. c., 59—61, mapa.

³⁷ Inglot S., dz. c., 31 n.; por. *Księga sądowa Uszwi dla wsi Zawady 1619—1788*. Opr. i wyd. Vetulani A., Wrocław 1957 (Wstęp).

³⁸ Inglot S., dz. c., 33 nn.; Dzieduszycki M., *Zbigniew Oleśnicki*, Kraków 1854, II, 63 n.

³⁹ LBen. I, 548, 553 n.; II, 245 nn., 304; por. Inglot S., dz. c., 62, mapa.

⁴⁰ Pawiński A., dz. c. III, 77 n.

⁴¹ KDMał. I, nr 102(1283); II, nr 487(1280), 486(1283); LBen. III, 358—360.

⁴² KDMał. III, 648.

⁴³ KDMał. III, 901(1378).

⁴⁴ LBen. III, 338—350; Pawiński A., dz. c., III, 71, 83; Sygański J., *Arendy klasztoru starosądeckiego w XVI i XVII w.*, 15 nn.; Czermeryński K., dz. c., 63 n.; Krzepela J., dz. c., 123, passim; Kaczmarczyk Z., *Monarchia*, II 205 nn.

Dobra opactwa tynieckiego obejmowały w XV w. 46 wsi⁴⁵; we wcześniejszym okresie były one daleko liczniejsze, ale zostały zabrane opactwu już to przez króla, już to przez rycerstwo⁴⁶. W wieku XVI można zauważyć tendencje kurczenia się posiadłości opactwa. W 1581 r. rejestry poborowe wymieniają tylko 15 wsi i trzy miasta w obrębie posiadłości małopolskich (Małopolska Południowa)⁴⁷. Dobra te skupiały się koło Bochni (Łapczyca, Pogwizdów, Kolanów) i Radłowa (Rudka, Kargów), a nadto szerokim pasem między Zakliczynem n/Dunajcem (dawne Opatkowice) a Tuchowem, oraz dwie wioski koło Biecza (Kwiatonowice i Zagórzany); do nich też należał szeroki kompleks gospodarczy nad Wisłokiem między Przeczycą, Brzostkiem, Kołaczycami i Jasłem⁴⁸. Z żeńskich klasztorów gałęzi benedyktyńskiej należy wymienić włości w Bocheńskim (Brzeźnica, Łazy) konwentu benedyktynek ze Staniątek⁴⁹.

Nieco mniejsze posiadłości posiadali na tym terenie cystersi. Konwent szczyrzycki z chwilą założenia klasztoru w XIII w. stał się właścicielem prawie całego Podhala, obejmującego jeszcze w XIV wieku 13 wsi wraz z miastem Nowym Targiem i grodem Szaflary⁵⁰. W drugiej połowie XIV w. większa część tych posiadłości została skonfiskowana na rzecz skarbu królewskiego przez Ludwika Węgierskiego. Przy cystersach pozostały tylko: Ludźmierz, Krauszów, Długopole i Rogoźnik⁵¹.

Daleko znaczniejsze włości posiadał konwent koprzywnicki nad średnim Wisłokiem od Dobrzechowa aż po Zręcin na po-

⁴⁵ LBen. III, 195—209.

⁴⁶ Tamże, III, 216—218; por. Kaczmarczyk Z., dz. c., II, 205.

⁴⁷ Pawiński A., dz. c., III, 73; IV, 353—356; Pol. Słow. Geogr., XII, 713; Czerneryński K., dz. c., 63; Krzepela J., dz. c., 123, pas.

⁴⁸ LBen. III, 195—209.

⁴⁹ LBen. III, 279; por. Ulanowski B., *O założeniu i uposażeniu klasztoru benedyktynek w Staniątkach*, Kraków 1891 s. 73 nn.

⁵⁰ LBen. III, 436—446; Zakrzewski S., dz. c., 50; Rafacz J., *Rzecz i ustrój*, 22 nn.; Polaczówna H., *Zapis*, 3 nn.

⁵¹ Tamże.

łudniu koło Krosna; całość obejmowała w XIV w. 22 wsi i 2 miasta (Jasło, Frysztak)⁵².

Były to przeważnie darowizny z XII i XIII w. rodu Bogoriów⁵³, lub też nabytki opatów koprzywnickich drogą wymiany lub zakupu⁵⁴. Niektóre z tych posiadłości uległy jeszcze w XIV w. konfiskacie na rzecz królewskiej, inne zaś w XV i XVI w. zostały sprzedane⁵⁵. Pod koniec XVI w. opactwo koprzywnickie posiadało na tym terenie jeszcze 16 wsi⁵⁶.

Nieznaczone posiadłości wahające się w granicach od jednej do siedmiu wiosek posiadało opactwo norbertanów nowosądeckich (nad Dunajcem koło Nowego Sącza)⁵⁷, Bożogrobcy z Miechowa (nad Rabą koło Bochni wraz z Niskową koło Nowego Sącza)⁵⁸, franciszkanie z Nowego Sącza koło tego miasta⁵⁹, i kanonicy św. Marka w Trzcianie koło Bochni⁶⁰. Nadto w rękach kapituł, już to katedralnej, już to kolegiackich (Tarnów, Wiślica, Nowy Sącz, Kraków) pozostawały niewielkie posiadłości od 1 do 3 wiosek⁶¹.

⁵² KDMał. I, nr 93(1277), 1003(1284); LBen. III, 380—393; por. Krzepela J., *Księga*, 253, 287, passim.

⁵³ LBen. III, 373 nn.; por. Mantuffel T., dz. c., 83; Abraham W., *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII w.*², Lwów 1893, 178 (informacja o pierwszych fundacjach cysterskich).

⁵⁴ KDMał III, n. 617(1341), 629(1346), 856(1373), 857(1373), 869(1379), 883(1376), 904(1378); LBen. III, 381, 390.

⁵⁵ LBen. III, nn. 381; MRPSum. IV/I, s. 360; IV/II, 364; por. Krzepela J., dz. c., 287; Kaczmarczyk Z., dz. c., II, 211.

⁵⁶ Pawiński A., dz. c., III, 73., 245 nn., IV, 520/22; por. Krzepela J., dz. c., 253, passim.

⁵⁷ Archiwum paraf. św. Małgorzaty w Nowym Sączu, Summarium privilegiorum, inscriptionum ... Conventui Sandecensi Sacri Ordinis Praemonstratensis ... AD 1766, k. 1 nn.; LBen. III, 79 nn.; Pawiński A., dz. c., III, 73.; Sygański J., *Historia Nowego Sącza*, t. III, Dodatki nr 3, 50—52;

⁵⁸ LBen. II, 113; III, 8 n.; Pawiński A., dz. c., III, 73; por. Krzepela, *Księga*, 155.

⁵⁹ LBen. III, 467; Pawiński A., dz. c., III, 73.

⁶⁰ LBen. III, 469; Pawiński A., dz. c., III, 73.

⁶¹ LBen. I, 83 nn. 405, 490 nn., 544 nn., 556, 606—615; A. Pawiński, dz. c., III, 72.

W polityce rozbudowy sieci parafialnej wielka własność kościelna nie posiadała odrębnych dróg; kroczyła ona szlakiem utartym przez wielką własność rycerską. W zasadzie popierała ona rozwój sieci parafialnej, ale nie brakło również przykładów likwidacji odrębnych okręgów parafialnych i wcielania ich do pobliskich parafii⁶¹. Tak zaznaczyła się działalność własności biskupstwa krakowskiego i konwentu starosądeckiego⁶². Podobnie jak w wypadku wielkiej własności rycerskiej, okręgi parafialne w dobrach kościelnych obejmowały z zasady kilka wsi i często pokrywały się z granicami wielkiej własności ziemskiej⁶³.

d) *Średnia i drobna własność rycerska.*

Wspomniano już uprzednio, że w Małopolsce pod względem szachownicy własnościowej przeważała średnia własność ziemska w kształcie 3 lub 4 wsi⁶⁴. Oprócz wymienionych uprzednio połaci terenu, pozostających w rękach królewskich, wielkiej własności rycerskiej, czy kościelnej i nielicznych gniazd szlachty zagrodowej, przeważająca część małopolskich stanowiła własność średnich rodów rycerskich z całą mozaiką herbów⁶⁵.

Drobne, zagrodowe rycerstwo małopolskie, cechuje skupienie w pewnych miejscowościach, zwyczajnie wokół królewszczyzn, z których prawdopodobnie powstały⁶⁶. Wykaz skarbowy z 1576 r. podaje ilość łąnów posiadanych przez drobne rycerstwo zagrodowe: w województwie krakowskim 164 łąny, w wojew. sandomierskim 261 łąnów i w wojew. lubelskim 966 łąnów⁶⁷: najmniej zatem przypadało na wojew. krakowskie,

⁶² Kumor B., *Zanik parafii*, 30 nn.

⁶³ Tamże

⁶⁴ Pawiński A., dz. c., III, 111; por. Bujak F., *Studia*, 388.

⁶⁵ por. Krzepala J., *Księga osiedlenia*, 1 nn.; Tenże, *Małopolskie rody ziemiańskie*, 1 nn.; Tenże, *Rody ziemiańskie XV i XVI w. zestawione według dzielnic, w których były osiedlone*, Kraków 1930, 1 nn.

⁶⁶ Pawiński A., dz. c., 100 n.

⁶⁷ Tamże,

które swymi granicami obejmowało ok. $\frac{2}{3}$ badanego przez nas terytorium. Największe skupisko drobnego rycerstwa rozsiadło się w pow. sądeckim nad dolną Łososiną i średnim biegiem Dunajca k/Czchowa: należały tu: Kąty, Połomia, Drużków Pusty, Dobrociesz, Porąbka, Wojakowa, Łąki, Janowice, nieco dalej na północ: Chronów, Rostoka, zaś w stronę Rożnowa: Miłkowa, Przydonica, Jasionna. Na wschód od Białej w powiecie pilzneńskim: Rostoka i Brzeziny ⁶⁸.

Charakterystyczną cechą średniej, a zwłaszcza drobnej własności rycerskiej w stosunku do rozbudowy sieci parafialnej jest fakt, że okręg parafialny fundowany przez nią obejmuje z reguły posiadłości różnych rodów rycerskich. Zwyczajnie kilku posiadaczy wspólnymi siłami budowało kościoł, stąd wspólne im też było prawo prezenty i patronatu. Kościoły tej fundacji datują się najczęściej na pierwszą połowę XIV wieku.

e) *Gospodarstwa chłopskie i ich udział w rozbudowie sieci parafialnej.*

Wśród sił społecznych rozbudowujących sieć parafialną na terenie Małopolski Południowej mają swe miejsce również i chłopci, na koncie których XVI-wieczne przekazy źródłowe zapisują kilka pozycji. Są to fakty tym godniejsze uwagi, że informacje źródłowe mówią nie tylko o budowaniu, lecz i o uposażeniu kościołów przez chłopów ⁶⁹. Nie mniej ważnym jest i to, że fakty te mają swe miejsce czasowe w okresie reformacji, lub bezpośrednio po niej w dobrach tak królewskich, jak i możnowładczych, gdzie reformacja miała szeroki dostęp

⁶⁸ LBen. II, 308; Pawiński A., dz. c., III, 100 n., 147 n., 202; por. Bujak F., dz. c., 335; Potkański K., *Zagrodowa szlachta i rycerstwo włodycze w wojew. krakowskim w XV i XVI w.*, Rorpr. wyd. hist.-fil. AU 23(1888), 195; Semkiewicz W., *Włodycy polscy*, Kwart. hist. (1908), 606, mapa; Krzepela J., *Księga*, 171 n.; Białkowski L., *Ziemia Sądecka*, Warszawa 1911, 11.

⁶⁹ AKMKrak. Acta Visit. 1596, ks. 29 n.; 48 n.; Acta Visit. ...decanatuum Tarnoviensis, Dobczicensis etc. ad 1596 expeditae, k. n.; Visitationis decanatus Boboviensis... ad 1608, k. 60 n.

(zwłaszcza w tych ostatnich) i możliwości rozwoju. Byłoby to wskaźnikiem, iż niektóre z ostatnich opracowań problemów chłopskich w XVI w. grzeszą zbyt wielką jednostronnością⁷⁰.

W wieku XVI gospodarstwo półłanowe jest typowym gospodarstwem chłopskim tak w królewskich, jak i w dobrach rycerskich. Rejestry poborowe z 1581 r. informują, że w Małopolsce (pow. pilzneński i inne) na jedno gospodarstwo chłopskie we wsiach szlacheckich i kościelnych wypadało przeciętnie 0,4 łana, zaś w królewskich 0,5 łana. W posiadaniu chłopów pozostawały nadto łąki, oraz prawo użytkowania pastwisk i lasów⁷¹. Ogólnie rzecz biorąc, trzeba stwierdzić, że sytuacja ekonomiczno-społeczna chłopów w XVI w. wybitnie się pogorszyła⁷². Wykorzystane przez nas przekazy źródłowe świadczą o dość szerokiej i swobodnej inicjatywie sołtysów i chłopów, ich naradach, petycjach, uchwałach w dziedzinie omawianego problemu. Uznają oni bez zastrzeżeń zwierzchnią władzę króla, względnie pana i podporządkowują się jej, nie mniej jednak chłopci zwłaszcza z królewskich „w stosunku do ogółu mieszkańców Rzeczypospolitej uważają się za kmieci obywateli i dają temu dobitny wyraz w dokumencie”⁷³.

Z terenów objętych granicami niniejszej pracy źródła informują w czterech wypadkach o inicjatywie chłopskiej na odcińku rozbudowy sieci parafialnej: Czarny Dunajec⁷⁴, Ochotnica⁷⁵, Jastrząbka Stara⁷⁶ i Ptaszkowa, gdzie sołtys z racji

⁷⁰ Tazbir J., *Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI w.*, Wrocław 1953.

⁷¹ Rutkowski J., dz. c., 101 n.

⁷² Rutkowski J., dz. c., 85 nn.; Tazbir J., dz. c., 38 nn.; Małowist, M. *Zarys polskiego procesu dziejowego od XV—XVII w.* Pierwsza Konf. Metod. Hist. Pol. w Otwocku, Warszawa 1953, I, 380.

⁷³ Wyrostek L., *Dokument chłopów podhalańskich*. Stud. ku czci St. Kutrzeby, II/1938, 496 nn.

⁷⁴ AKMKrak. Acta Visit. 1596, k. 67 n.; Acta Visit. Neofor. 1608, k. 60—67; Visit. decanatus Neofor. A. D. 1639, k. 347 nn.; por. L. Wyrostek, dz. c., 496; J. Rafacz, dz. c., 16.

⁷⁵ AKMKrak. Acta Visit. 1596, k. 48 n.; Acta Visit. Neofor. 1608, k. 4 n.

⁷⁶ AKMKrak. Acta Visit. Tarnov. 1596, 2 nn.; ADT (Arch. Diec. w Tarnowie), fasc. Jastrząbka Stara; por. Bukowski J., *Dzieje reformacji w Polsce*, Kraków 1883, I, 672.

fundacji parafialnego kościoła jest równocześnie jego patronem⁷⁷. Nie są to jednakże wyjątkowe zjawiska, z podobnymi wypadkami spotykamy się i w innych dzielnicach Polski. Z terenu Pomorza (diecezja włocławska) przywilej dla Łobeza pod Puckiem wyraźnie mówi, że „zezwała się mieszkańcom tej wsi postawić kościół i plebanię”, zaś w Rozłazinie pod Lęborkiem chłopci budują i uposażają własny kościół parafialny⁷⁸. W Wielkopolsce sołtys Obornik funduje i uposaża miejscowy kościół parafialny⁷⁹, a włościanie w Krzywiniu uposażają altarię Najśw. Maryi Panny⁸⁰. W Ziemi Lwowskiej wójt w Sokolnikach w zamian za budowę i uposażenie kościoła parafialnego otrzymuje część praw patronackich⁸¹. W archidiakonacie sandomierskim w Grębowie i Pysznicy (pod koniec 1564 r.) sołtys i koloniści w nowolokowanych wsiach budują świątynie parafialne; w Przewrotnym natomiast i Dzikowcu oprócz wyraźnego udziału sołtysa, wymienianego przez dokumenty, można się domyślać również i udziału włościan. Wszystkie te wypadki (w archidiakonacie sandomierskim) miały miejsce w królewskich wsiach w drugiej połowie XVI w.⁸²

Wiek XVII zwłaszcza jego pierwsza połowa przyniósł kilka dalszych fundacji chłopskich w królewskich wsiach na Podhalu; do tych należą następujące kościoły parafialne: Waksmund⁸³, Szaflary⁸⁴ i Chochołów⁸⁵. Szczegółowym omówieniem tego problemu zajmujemy się w części analitycznej przy poszczególnych parafiach.

⁷⁷ AKMKrak. Acta Visit. 1596, k. 29 n.

⁷⁸ Kujot S., *Kto założył parafie w dzisiejszej diec. chełmińskiej?* Toruń 1903, I, 70.

⁷⁹ LBPosn. (Liber benef. dioec. Posnaniensis), 278.

⁸⁰ Tamże, 206.

⁸¹ Sochaniewicz S., *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w Ziemi Lwowskiej*, Lwów 1921, 300—303.

⁸² Jop S., *Sieć parafialna archidiakonatu sandomierskiego do końca XVI w.*, (maszynopis).

⁸³ ADT Collectio inventariorum facta sub visit. generali ecclesiarum ex an. 1792. Invent. eccles. Neofor. una cum filiabus Szaflar., KLIKoszov. nec non capella Waxmund. A. D. 1792, 12.

⁸⁴ Tamże, 16.

⁸⁵ ADT Collectio... *Inwentarz kościelny parafii Czarny Dunajec, 1792, 1.*

3. Wpływ innych czynników społecznych na rozwój sieci parafialnej.

Do dalszych przyczyn, wpływających na ustalenie się porządku parafialnego, które pozostawiły ślady w przekazach źródłowych, należy zaliczyć te przejawy życia ludzkiego, które powołały do istnienia wymianę wzajemnych produktów, handel itp.; są to drogi handlowe, targowiska, miasta. Wszystkie te zjawiska historyczne omówimy w ramach terenowych niniejszej pracy.

a) *Drogi handlowe.*

Geograficzne położenie Małopolski na pograniczu czesko-węgiersko-ruskim predestynowało ją na pośredniczkę nie tylko lokalnej, czy międzydzielnicowej wymiany handlowej, lecz również na skalę międzynarodową między Rusią na wschodzie a Zachodem i Węgrami na południu a Bałtykiem na północy. Obydwie arterie handlowe przebiegały przez Małopolskę Południową. Wielkie ich znaczenie polega nie tylko na odcinku wymiany towarowej, jako czynnika ułatwiającego import względnie eksport; nie mniejszą bowiem wagę wywarły one na rozwój osadniczy i gospodarczy tych terenów, przez które przebiegały¹.

Drogi te trzymały się przeważnie stałych szlaków; obowiązek bowiem korzystania tylko z dróg wyznaczonych przepisami państwowymi był fundamentem średniowiecznego systemu celnego, stąd szlaków tych nie wolno było pomijać pod sankcjami karnymi. Drogi te bowiem były strzeżone przez sieć zamków państwowych celem zapewnienia kupcom bezpieczeństwa i ze względów państwowo-fiskalnych². Od przełomu XII/XIII w. obydwa szlaki międzynarodowe pod wpływem rozwoju życia gospodarczego w Polsce i krajach ościennych

¹ Piekarczyk S., dz. c., 47; M. Friedberg M., Kultura, I, 328.

² Weyman S., dz., 23 n.

stają się aktywniejsze, dające w rezultacie rozwój gospodarczo-populacyjny na ziemiach Małopolski³.

Pierwszorzędne znaczenie posiadała droga wiodąca z Węgier przez Polskę do Gdańska nad Bałtykiem. Stary jej szlak pozostał niezmieniony od wczesnego średniowiecza aż do końca XIV w. i biegł z Krakowa przez Chełm nad Rabą, Bochnię, Lipnicę Murowaną, Czchów, Jakubkowice i dalej na południe doliną Dunajca i Popradu przez Nowy i Stary Sącz, Rytro, Piwniczną na Spisz do Lubowli, lub przełomem Popradu koło Muszyny na południe do Bardiowa i Koszyc, będących w obrębie korony św. Stefana⁴. Droga ta należała do najstarszych traktów handlowych i komunikacyjnych Polski. Zebrane przez Żurowskiego, Demetrykiewicza i Żaki znaleziska archeologiczne wskazują, że już w czasach przedhistorycznych pełniła funkcje pośrednika w wymianie towarowej między południem a północą. Na jej straży stało około 20 warowni wczesnośredniowiecznych⁵. Od połowy XIII w. wymieniają ją systematycznie dokumenty⁶. Do Polski z Węgier szły miedź, wino, oliwa, żelazo, воск, futra, bydło, sól, zaś na Węgry: ołów, sukno, ryby solone, sól i częściowo towary importowane z Zachodu morzem (zwłaszcza sukna flandryjskie i flamandzkie)⁷.

O wiele mniejsze znaczenie miała druga arteria tzw. „Dro-

³ Rutkowski J., dz. c., 48; Friedberg M., dz. c., I, 327 nn.

⁴ Weyman S., dz. c., 30, 110; Maleczyński K., *Najstarsze targi w Polsce i ich stosunek do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim*, Lwów 1926, 18; Piekarczyk S., dz. c. 47 n.; Pieradzka K., *Handel Krakowa z Węgrami w XVI w.*, Kraków 1935, 42 nn.; Wąsowiczówna T., *W sprawie metody badań przebiegu wczesnośredniowiecznych dróg lądowych Polski*, *Przegl. Zach.* 3 (1953) nr 9—12, 320; Rutkowski J., dz. c., 48 n.

⁵ Żurowski J., *Skarby*, 88 n.; Demetrykiewicz J., *Noty sprawozdawcze*, s. XII nn.; Żaki A., *Wyniki*, 235 nn.; Langerówna H., dz. c., mapa dróg.

⁶ KDMał. II, nr 487(1280); I 102(1280); II, 604(1331); III, 692(1349), 704(1354), 757(1365), passim; por. S. Weyman, dz. c., 110;

⁷ Kutrzeba S., *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*, *Rozpr. AU* 44(1903), 63 nn.; Weyman S., dz. c., 33; Pieradzka K., dz. c., 45 nn.; Piekarczyk S., dz. c., 47.

ga Turzowa”, łącząca Kraków przez dolinę Raby i Nowy Targ, Niedzicę, Gniazdo, Lubowlę z Węgrami, a to ze względu na trudności transportowe i niebezpieczeństwa ze strony band zbójceckich⁸.

Wariantem pierwszego z wymienionych szlaków była droga Bardiowa doliną rzeki Białej na Grybów i Czchów; powstanie swe zawdzięcza z jednej strony rozwojowi Bardiowa w drugiej połowie XIV w.⁹, a z drugiej lokacji kilku nowych miast nad Białą¹⁰. Pierwszy i ostatni ze szlaków handlowych posiadały wiele odgałęzień, co znów dawało często okazję do zatargów między poszczególnymi miastami Małopolski.

Z najważniejszych odgałęzień traktu głównego od XIV w. była droga wiodąca z Bardiowa poprzez przełęcz Dukielską, Żmigród, Biecz, Jasło, doliną Wisłoki przez Dębicę, Sandomierz na Toruń do Bałtyku¹¹, lub ze Żmigrodu na Sanok, Przemyśl i Lwów; ta ostatnia miała raczej charakter lokalny¹². Mniej ważne odgałęzienia kierowały się z Nowego Sącza na Łącko wzdłuż Dunajca przez Nowy Targ na Spisz i Węgry¹³, lub z Wojnicza na Opatowiec, Korczyn do Sandomierza¹⁴.

Najstarszy i główny szlak drogi Kraków—Bochnia, Lipnica Murowana—Czchów, Sącz—Lubowla i Węgry biegł przez teren o najstarszym osadnictwie i najbardziej gęsto zamieszkałym terenie. Powstałe później odgałęzienia (zwłaszcza w XIV w.) skierowały swe szlaki przez tereny osadniczo młodsze.

Drugi, również starodawny szlak handlowy i kulturowy, łączący Wschód z Zachodem Europy, biegł z Wrocławia przez Kraków, lewym brzegiem Wisły na Sandomierz, Włodzimierz

⁸ KDMał. III, nr 730(1359); por. Pieradzka K., dz. c., 44 nn.; Dobrowolski K., *Najstarsze*, 8.

⁹ Weyman S., dz. c., 110; Pieradzka K., dz. c., 46.

¹⁰ Zob. niżej.

¹¹ KDMał. I, nr 188(1332), 227(1349); Bujak F., *Materiały do historii miasta Biecza*, Kraków 1914, nr 108; por. Weyman S., dz. c., 30; Pieradzka K., dz. c., 46, 59; Piekarczyk S., dz. c., 238.

¹² Weyman S., dz. c., 115.

¹³ Tamże, 111; Bujak F., *Limanowa. Miasteczko pow. w Zachodniej Galicji*, Kraków 1902, 9; Dobrowolski K., *Najstarsze*, 8.

¹⁴ Weyman S., dz. c., 111.

Wołyński do Kijowa na Rusi¹⁵; dopiero z chwilą włączenia Lwowa i Rusi halickiej do monarchii Kazimierza Wielkiego nastąpiła zmiana szlaku arterii handlowej, biegnącej teraz z Krakowa podnóżem progu karpackiego przez Bochnię, Tarnów, Pilzno, Ropczyce, Rzeszów, Jarosław, Przemyśl, Gródek i Lwów na Ruś¹⁶. Zmiana szlaku tej arterii łączy się czasowo z kolonizacją Niziny Sandomierskiej i Rzeszowszczyzny.

Wpływ sieci dróg handlowych na rozwój sieci parafialnej jest we wszech miar widoczny. Szlak najstarszej arterii handlowej (Droga węgierska) przecina tereny o najstarszym osadnictwie z najstarszymi okręgami parafialnymi, rozłożonymi właśnie wzdłuż tego szlaku handlowego (Chełm, Brzeźnica k/Bochni, Czchów, Tropie, Sącz, Lubowla). Ożywieniu tego szlaku w XIII w. towarzyszy stopniowy wzrost kościołów parafialnych, osiągający swój punkt kulminacyjny w czasach Kazimierzowskich. Z chwilą powstania nowych rozgałęzień tej arterii handlowej w czasach Kazimierzowskich, rozbudowa sieci parafialnej przesuwana się na nowe tereny, przecięte nową drogą handlową nad Białą, Ropą, Wisłokiem. Podczas, gdy w 1328 r. rejestry świętopietrza zanotowały w dolinie Białej tylko dwie parafie (Wilczyska, Siedliska), to po uruchomieniu przez te tereny drogi handlowej spis z 1358 r. wymienia ich 12¹⁷.

Nie mniej widoczny wpływ traktu handlowego, łączącego w XIV w. Kraków ze Lwowem przez Bochnię i Dębicę. Jeszcze w 1325 r. dekanat dębicki posiada charakterystyczną nazwę „in sylvis”; dopiero z chwilą kolonizacji tych terenów i przeprowadzeniu przez nie szlaku handlowego, zaczęły się po-

¹⁵ Tamże, 112; Łowmiański H., dz. c., 229; Tenże, *Problematyka histor. Grodów Czerwieńskich*, Kwart. hist. 60(1953), 76; Małowist M., *Problematyka*, 19; Gieysztor A., *Geneza państwa polskiego w świetle nowszych badań*, Kwart. hist. 61(1954), 129.

¹⁶ Weyman S., dz. c., 114; Charewiczowa Ł., *Handel średniowiecznego Lwowa*, 35; Kutrzeba S., *Handel Krakowa*, 15; Piekarczyk S., dz. c., 239; Małowist M., *Studia z dziejów rzemiosła w okresie kryzysu feudalizmu w zachodniej Europie w XIV i XV w.*, Warszawa 1954, 441.

¹⁷ Zob. niżej.

jawiać tutaj pierwsze miasta (Pilzno, Dębica, Ropczyce, Sędziszów) i nowe kościoły parafialne. Rejestry świętopietrza z lat 1325/58 z każdym rokiem przynoszą nowe informacje o dalszej rozbudowie sieci parafialnej na omawianym terenie ¹⁸.

b) *Targowiska.*

Badania Maleczyńskiego, Müncha i Wojciechowskiego udowodniły istnienie licznych targów i osad targowych w Polsce w okresie poprzedzającym kolonizację na prawie niemieckim ¹⁹. Były to miejsca wymiany handlowej zwane w źródłach „fora”, „ville forenses”, lub „loca forensia”; położone z reguły wzdłuż szlaków handlowych, przy brodach rzecznych, gdzie znów spotykamy się z miejscami postojów i opłat celnych, przy grodach kasztelańskich, klasztorach, zwłaszcza cysterskich, przy stolicach biskupich, w ośrodkach o dużym zapotrzebowaniu, lub znacznej produkcji ekonomicznej ²⁰. W Polsce XII w. źródła wymieniają około 95 targów (Małopolska 34, Śląsk 12, Wielkopolska i Kaliskie 25, Mazowsze, Sieradzkie i Łęczyckie 23).

Osady targowe, jak stwierdzają nowsze badania wbrew Maleczyńskiemu, były stale zamieszkałe przez ludność rzemieślniczo-kupiecką, wyposażoną we wszelkie urządzenia usługowe późniejszych miast lokowanych na prawie niemieckim ²¹. Z chwilą rozwoju życia gospodarczego i przemiany gospodarki naturalnej na pieniężną (pod koniec XII w.) targi stały się zalążkiem późniejszych miast ²².

¹⁸ MPVat. I, 157, 232, 387; II, 175, 177, passim.

¹⁹ Melczyński K., *Najstarsze targi* 40, 188; Münch H., *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich w XIII i XIV w.*, Kraków 1948; Wojciechowski Z., *Najstarsze targi w Polsce*. Uwagi kryt. polem. nad rozp. Maleczyńskiego K., Lwów 1930.

²⁰ Maleczyński K., dz. c., 43, 54; Wojciechowski Z., dz. c., 44; S. Piekarczyk, dz. c., 24 nn.

²¹ Tamże, nądto: Małowist M., dz. c., 19; Henzel W., *Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, Przegl. Zach. 6—8(1953), 93 nn.; Dobrzycki J., *Problemy badawcze z dziejów najstarszego Krakowa*, Studia Wczesnośred., II(1953), 77 n.

²² Piekarczyk S., dz., 26 nn.; Münch H., dz. c., 64 nn.

Na terenie objętym granicami niniejszej rozprawy targowiska lokowały się wzdłuż najstarszej arterii handlowej, łączącej Kraków z Węgrami, lub Rusią; są to: Chełm nad Rabą²³, Łupczyca²⁴, Brzeźnica k/Bochni²⁵ i Jasło²⁶ — wszystkie z pierwszej połowy XIII w. Wzmianki czternastowieczne o targach, dotyczą najczęściej miast młodszych, położonych przy nowopowstałych odgałęzieniach głównego szlaku handlowego; są to: Grybów²⁷, Ciężkowice²⁸, Pilzno²⁹, Biecz³⁰, Brzostek³¹ i Wiśnicz³².

Literatura naukowa wiąże targowiska z siedzibą m. in. kultu. Z reguły były to klasztory, lub kościoły parafialne³³. Zjawisko to występujące na Śląsku stwierdził Michael i Panzram³⁴, w Wielkopolsce — Münch³⁵, zaś na Pomorzu zachodnim w zbadanych przez Tymienieckiego osadach targowych wytworzyła się nawet specjalna nazwa „Kościoła targowego”³⁶.

²³ KDMAł. II, nr 375(1198); KDWiel. I, nr 34(1198); LBen. III, 28; por. S. Weyman, dz. c., 129. W pobliżu Chelmu istnieje wieś Targowisko.

²⁴ KDTyn. nr 11(1229); LBen. III, 221; por. Hirschberg A., dz. c., 28; Seruga J., Hendel Z., *Kościół Narodzenia NMP w Łupczycy* Prace Kom. Hist. Sztuki, t. I, Kraków 1919, 36.

²⁵ KDPol. III, nr 18(1239); KDMAł. II, nr 419(1242); LBen. III, 283; por. S. Weyman, dz. c., 193; K. Maleczyński, dz. c., 197.

²⁶ KDMAł. I, nr 60(1262), por. Maleczyński K., dz. c., 42, 192; Sarna W., *Opisanie*, 182.

²⁷ KDMAł. III, nr 662(1340).

²⁸ Tamże, nr 688 (1348).

²⁹ Tamże, nr 688(1340).

³⁰ Tamże, nr 790(1368).

³¹ Tamże, nr 706(1354).

³² Tamże, nr 1051(1399).

³³ Maleczyński K., dz. c., 49—58; Schmid H. F., dz. c., 255 nn.; Michael E., *Die schlesische Kirche und ihr Patronat im Mittelalter unter polnischem Recht*, Görlitz 1926, 96, 142.

³⁴ Michael E., dz. c., 96, 142; Panzram B., *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesische Pfarrorganisation*, Wrocław 1940.

³⁵ Tamże, 63, 68.

³⁶ Tymieniecki K., *Podgradzia w północno-zachodniej Słowiańszczyźnie i pierwsze lokacje na prawie niemieckim*, Slavia Occid. 2 (1922), 93; Tenże, *Organizacja rzemiosła wczesnośredniowiecznego a geneza miast polskich*. Studia Wczesnośred., III(1955), 24.

W stolicy diecezji krakowskiej, w Krakowie, duża liczba kościołów ulokowała się w bezpośrednim sąsiedztwie miasta (św. Andrzeja, Idziego, Mikołaja, Salwatora, Jakuba, Jana, św. Krzyża, św. Floriana, Benedykta i Trójcy Przenajśw.)³⁷.

Wymienione uprzednio miejscowości targowe w obrębie Małopolski Południowej posiadają wszystkie własne kościoły parafialne. Targowiska położone przy starym trakcie handlowym są równocześnie najstarszymi parafiami na tym terytorium (Chełm, Łapczyca, Brzeźnica, Jasło). Targowiska wymienione przez XIV-wieczne przekazy źródłowe (z wyjątkiem Biecza), posiadają prawa parafialne najwcześniej od XIV w. Najdawniejsze ustroje parafialne związane były w dużej mierze z targowiskami; parafie położone przy targu obejmowały zapewne znacznie większy okrąg, niż samo targowisko. Zdarzają się jednakowoż i takie wypadki, które świadczą o zakładaniu targów i w takich osadach, w których kościół już istniał uprzednio (np. Biecz). Badania naukowe nad stosunkiem targowisk do rozbudowy i ustalenia się porządku parafialnego przeprowadzone na zachodnich i północnych ziemiach polskich znalazły całkowite potwierdzenie na terenie Małopolski Południowej.

c) *Miasta.*

Najnowsza historiografia w oparciu o materiały archeologiczne przyjmuje, że początki miast polskich sięgają jeszcze X i XI w.³⁸. Poważne znaczenie dla ich dalszego rozwoju miała kolonizacja na prawie niemieckim³⁹. Za Tymienieckim można przyjąć, że „wszystkie miasta polskie lokowane, nie powstały „na surowym korzeniu”, lecz w miejscach od dawna już

³⁷ M. Freedberg, dz. c., I, 238; Piekarczyk S., dz. c., 26.

³⁸ Piekarczyk S., dz. c., 25; Łowmiański H., *Podstawy*, 207; M. Małowist, *Problematyka gospodarcza*, 19; Tymieniecki K., *Organizacja rzemiosła*, 9—88; por. Lalik T., *Sporne zagadnienie powstania miast zachodnio-słowiańskich*, *Kwart. hist.* 64(1957), 217—228.

³⁹ Piekarczyk S., dz. c., 37 nn.; Friedberg M., dz. c., I, 231; Rutkowski J., dz. c., 34 nn.; Baszkiewicz J., *Powstanie zjednoczonego państwa*, 106 nn.

zaludnionych, ruchliwych i znacznych; lokalizacja była tylko etapem w historii miasta”⁴⁰.

W Małopolsce Południowej złoty okres rozwoju miast przypada na czasy Kazimierzowskie. Wszystkie starsze miasta leżały przy trakcie handlowym Kraków-Węgry⁴¹, a z chwilą otwarcia szlaku ruskiego przez Dębicę, Przemyśl spotykamy się i tu z problemem lokacji miast; zwłaszcza Kazimierz Wielki stworzył na pograniczu węgiersko-ruskim szereg ośrodków handlowych, które miały stanowić rynki wymiany gospodarczej między Rusią a Polską⁴².

Do miast istniejących i lokowanych jeszcze w XIII w. należą: Biecz (XIII/II)⁴³, Bochnia (1253)⁴⁴, prawdopodobnie Brzeźnica k/Bochni (przed 1282)⁴⁵, Czchów (XIII)⁴⁶, Frysztak (przed 1277)⁴⁷, Przecław (XIII)⁴⁸, Nowy Sącz (1291)⁴⁹, Stary Sącz (ok. 1257)⁵⁰, i Wojnicz (1239)⁵¹. Z wyjątkiem Brzeźnicy, przynależnej pod względem własnościowym do benedyktynek w Staniątkach i Frysztaku, będącego własnością opactwa koprzywnickiego, oraz Przecławia — własności rycerskiej, pozostałe miasta z tytułu własności należały do królewskiej.

⁴⁰ Tymieniecki K., *Organizacja rzemiosła*, 255.

⁴¹ Piekarczyk S., dz. c., 234 nn.; Weyman S., dz. c., 39; Pieradzka K., dz. c., 76.

⁴² Tamże.

⁴³ Piekarczyk S., dz. c., 237 (w 1363 r. miasto otrzymało ponownie prawo niemieckie — KDMał. III, nr 759).

⁴⁴ KDMał. II, nr 349.

⁴⁵ KDPol. III, nr 130 „...incolae civitatis nostrae Bresniciae”.

⁴⁶ Słow. Geogr. t. I, s. 777.

⁴⁷ KDMał. I, nr 93. Krzyżanowski J. *Polityka miejska Bolesława Wstydliwego*, Stud. ku czci St. Kutrzeby, II/1938/, 389 i Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949 — przyjmują początki miasta dopiero w 1375 r. (lokacja na prawie niemieckim — zob. KDMał. III, nr 869).

⁴⁸ Jednodniówka Komitetu obchodu 500-lecia Mielca, Mielec 1957, 6. por. Sygański J., *Historia Nowego Sącza*, III, 31.

⁴⁹ KDMał. II, nr 452, 475; por. Krzyżanowski J., dz. c., 392; Grodecki R., s. v. *Bolesław Wstydlivy*, Pol. Słow. Biogr., II, 261.

⁵¹ por. Krzyżanowski J., dz. c., 392.

Kolonizacja i rozwój Małopolski Południowej za czasów Kazimierzowskich dały impuls do lokacji nowych miast wzdłuż przecinających kraj dróg handlowych. W tym czasie otrzymały miejskie prawa przy arterii węgierskiej i jej odgałęzieniach następujące osady: Nowy Targ (1346)⁵², Krościenko (1348)⁵³, Piwniczna i Tylicz (1348; 1391)⁵⁴, oraz Muszyna nad Popradem (przed 1364)⁵⁵; w Dołach Jasielskich: Jasło (1368)⁵⁶, Jaśliska (1366)⁵⁷, Kobyle (1366)⁵⁸, Osiek (1365)⁵⁹, Dębowiec (1347)⁶⁰, Zmigród (ok. 1345)⁶¹, Szymbark (1359)⁶². Nad biegiem rzeki Białej: Grybów (1340)⁶³, Ciężkowice (1348)⁶⁴, Tuchów (1340)⁶⁵, Tarnów (1328)⁶⁶; w dolinie rzeki Wisłoki: Brzostek (1367)⁶⁷, Kołaczyce (1379)⁶⁸, Jodłowa (1353)⁶⁹, i Rzochów (1384)⁷⁰. Przy nowym szlaku ruskim, biegnącym podnóżem Karpat otrzymały prawa miejskie: Brzesko (przed 1391)⁷¹, Pilzno (1354)⁷², Dę-

⁵² KDMAł. I, nr 221.

⁵³ Prochaska A., *Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej*, Lwów 1890, 8—9.

⁵⁴ AGZ III, nr 3; por. Piekarczyk S., dz. c., 236 St. Ingot, dz. c., 61.

⁵⁵ Piekarczyk S., dz. c., 237.

⁵⁶ KDMAł. III, nr 817.

⁵⁷ AGZ VIII, nr 6; por. Prochaska A., *Jaśliska — miasteczko i klucz biskupów przemyskich*, Przew. Nauk. i Lit. 17/1889/, 59 nn.

⁵⁸ KDMAł. III, nr 789.

⁵⁹ KDMAł. III, nr 760.

⁶⁰ KDMAł. III, nr 802.

⁶¹ KDMAł. I, nr 218 (brak u Piekarczyka).

⁶² KDPol. III, nr 263 (brak u Piekarczyka).

⁶³ KDPol. III, nr 92; KDMAł. III, 662.

⁶⁴ KDMAł. III, nr 668.

⁶⁵ KDTyn. nr 58.

⁶⁶ ASang. II, nr 11; por. Simche Z., dz. c., 36.

⁶⁷ KDTyn. nr 97.

⁶⁸ KDMAł. III, nr 721.

⁶⁹ Piekarczyk S., dz. c., 238.

⁷⁰ *Jednodniówka... Mielca*, 6.

⁷¹ AGZ VI, nr 3; por. Krzepela J., *Księga rozsielenia*, 113.

⁷² KDMAł. I, nr 238; por. Szczeklik K., *Pilzno i Pilźnianie*, 17 nn.; Hirschberg A., dz. c., 36.

bica (1358)⁷³ i Ropczyce (1362)⁷⁴, oraz Wielopole Skrzyńskie (1348)⁷⁵ oraz na Pogórzu bocheńsko-lipnickim Lipnica Murowana (1326)⁷⁶.

Do XV-wiecznych miast należy zaliczyć: Bobową (przed 1412)⁷⁷, Czudec (przed 1440)⁷⁸, Duklę (1380—1402)⁷⁹, Gorlice (ok. 1440)⁸⁰, Mielec (1457)⁸¹, Sędziszów Młp. (w latach 1470—88)⁸² i Strzyżów (przed 1440)⁸³.

W XVI w. otrzymały prawa miejskie następujące osady: Głogów Małopolski (1570)⁸⁴, Limanowa (ok. 1565)⁸⁵, Radomyśl Wielki (1581)⁸⁶, Niebylec (przed 1581)⁸⁷ i Zakliczyn n/Dunajcem (dawne Opatkowice — 1558)⁸⁸.

Tak więc do końca XVI w. na terenie objętym granicami niniejszej pracy 47 osad otrzymało prawo miejskie, niektóre z nich, np. Brzeźnica k/Bochni, Jodłowa, Kobylany, Tylicz

⁷³ Wyrobek J., *Ważniejsze dokumenty do historii Dębicy*, cz. I—IV /1358 nn./, Sprawozd. gimn. w Dębicy 1907/8—1910/11, s. 5—7, 8—10.

⁷⁴ KDMAł. I, nr 266.

⁷⁵ AKMK AOffic., vol. 165 (1710—1714) s. 213—214. Ingrosowany dokument z 11 V 1348 nazywa osadę „oppidum”.

⁷⁶ Staroż. Polska, II, 201.

⁷⁷ Kumor B., *Kolegiata WW. Świętych w Bobowej*, Currenda 108/1958/, 261; Tomkowicz S., *Teka konserwatorów*, I, 102.

⁷⁸ LBen. II, 255.

⁷⁹ MRPSum. III, nr 71; por. Swieykowski E., *Monografia Dukli*, Kraków 1902, 6 n; Kamiński A., *Nieznane karty z przeszłości miasteczka Dukli*, W: *Prace z dziejów Polski feudal. ofiarowane R. Grodeckiemu*. Warszawa 1960, s. 401—430.

⁸⁰ Pieradzka K., dz. c., s. 81.

⁸¹ Kryczyński J., *Z przeszłości miasta Mielca*, Lwów 1933, 2; Jednodniówka, 6.

⁸² LBen. II, 282 i ADT fasc. Sędziszów (kopia dokumentu z 1488, w którym po raz pierwszy osada nazwana jest „oppidum”).

⁸³ LBen. II, 257.

⁸⁴ Archiwum paraf. w Głogowie Małop. Liber documentorum eccles. Głogoviensis, 1 nn. (kopia dokumentu z XVI w.).

⁸⁵ Bujak F., *Limanowa*, 6 nn.

⁸⁶ *Starożytna Polska*, II, 48.

⁸⁷ Pawiński A., dz. c., 265.

⁸⁸ Katalog dokumentów Bibl. Zakł. Narod. im. Ossolińskich, Cz. I. Dokumenty z lat 1507—1700. Opr. Festnacht A., Wrocław 1953, nr 237.

i Szymbark prawdopodobnie nigdy nie rozwinęły się w ośrodki miejskie⁸⁹.

Omawiając zagadnienie udziału miast w rozbudowie i ustaleniu się porządku parafialnego, pragniemy zaznaczyć, że nie chodzi nam o rozbudowę miejskiej sieci parafialnej przez podział miejskich parafii na drobniejsze okręgi parafialne; z problemem tym spotykamy się wprawdzie zarówno na Zachodzie od X—XIII w. w większych ośrodkach miejskich⁹⁰, jak i na terenie Polski np. we Wrocławiu (już w XIII)⁹¹, Krakowie⁹², Wiślicy⁹³ i Sandomierzu⁹⁴. Na badanym przez nas terytorium zagadnienie to prawie nie istniało. Po kilkunastoletnim istnieniu w drugiej połowie XIV w. trzech parafii w Tarnowie (łącznie z kościołami o prawach parafialnych poza murami miasta), dwie z nich zostały połączone z trzecią, którą biskup Piotr Wysz wyniósł w 1400 r. do godności kolegiaty⁹⁵. Jedyne w Bieczu utrzymały się przez okres około 200 lat dwie parafie: św. Piotr — przedlokacyjna i Boże Ciało — polokacyjna, ale i tu pierwsza została pod koniec okresu zniesiona i afiliowana do parafii Bożego Ciała⁹⁶.

Znaczenie miast dla rozbudowy sieci parafialnej polegało przede wszystkim na tym, że tak w XIII w., jak i następnych wiekach każde nowo lokowane miasto otrzymywało własny, odrębny okręg parafialny, obejmujący nierzadko również i przyległe wioski. Reguła ta nie zna żadnych wyjątków; w wypadku bowiem istnienia kościoła w przedlokacyjnej osadzie, z chwilą lokacji miasto otrzymywało nową świątynię parafialną, podczas gdy dawną, pozostającą najczęściej poza obrębem

⁸⁹ Por. S. Piekarczyk. dz. c., s. 238 (Jodłowa).

⁹⁰ Hauck A., *Kirchengeschichte Deutschlands*, Berlin—Leipzig 1954, IV, 27—34.

⁹¹ Michael A., dz. c., 95; Panzram B., dz. c., 51; Maleczyński K., *Dzieje Wrocławia*. Cz. I, Wrocław 1948, 160 nn.

⁹² MPVat. I, 297—378.

⁹³ Tamże, 151.

⁹⁴ Jop S., dz. c.

⁹⁵ Kumor B., *Najstarsze parafie Tarnowa*, Currenda 108/1958/, 270—274.

⁹⁶ Tamże.

nowego miasta, afiliowano do nowego kościoła. Granice okręgu parafialnego pozostawały w takich wypadkach bez zmian⁹⁷.

Poza tym biernym znaczeniem miast dla omawianego problemu, wzięło samo mieszczaństwo czynny udział w rozbudowie sieci parafialnej miejskiej i wiejskiej⁹⁸. Nie ulega wątpliwości, że kościół parafialny Bożego Ciała w Bieczu jest fundacją mieszczańską, mimo iż patronat i prawo prezenty należało do króla⁹⁹. Podobne zjawisko, zaświadczone źródłowo, spotykamy w Czchowie¹⁰⁰. Można przypuszczać, że podobne fakty mogły zaistnieć i w innych miastach.

Do miejskich fundacji na wsi należy kościół parafialny w Krzyżanowicach k/Bochni; kościół bowiem w Kamionce Wielkiej koło Nowego Sącza jest najprawdopodobniej fundacją królewską, chociaż prawo prezenty i patronatu w obydwu wypadkach należy do pobliskich miast (Bochnia i Nowy Sącz)¹⁰¹.

Rozdział II. Początki sieci parafialnej w Małopolsce Południowej (do połowy XIII w.).

Chrześcijaństwo, czyniąc ustawiczne postępy, wyszło w IV w. poza miasta i zaczęło zdobywać wieś. Spowodowało to w dużej mierze zmianę dotychczasowej struktury organizacyjnej Ko-

⁹⁷ K u m o r B., *Przenoszenie praw parafialnych w Małopolsce Południowej w okresie średniowiecza*, *Polonia Sacra* 11 (1958), 263 nn.

⁹⁸ por. H a u c k A., dz. c., IV, 34—36; J e d l i c k i M. Z., *Powszechna historia państwa i prawa*. Wybór tekstów źródłowych, Warszawa 1955, 53.

⁹⁹ T o m k o w i c z St. *Powiat gorlicki*. W. Teka grona konserwatorów. T. 1. Kraków 1900, 177.

¹⁰⁰ LBen. II, 239 „...oppidum... in quo ecclesia per cives et eorum sumptus lapide albo murato, et ab almanis civibus, qui ibi priscis temporibus inhabitabant, Woyskyerche, id est alba ecclesia nuncupata”.

¹⁰¹ LBen. II, 130; I, 552 (w Kamionce patronat przeszedł na własność kustosza kolegiaty w N. Sączu).

ściola; podczas bowiem, gdy dotychczas wierni, mieszkający w miastach, pozostawali pod bezpośrednimi rządami biskupa wspomaganego przez kler, teraz, rozrzucone grupy wiernych po wsiach, domagające się również możliwości praktykowania religii, otrzymywały początkowo również biskupów (*chorepiscopi*) „wiejskich”, ale niebawem synody jeszcze w IV w. ograniczyły poważnie jurysdykcję „*chorepiscopów*” na korzyść biskupów miejskich¹, a wreszcie na synodzie w Sardyce (343) zabroniono ustanawiania nowych biskupstw „wiejskich” tak na wsi, jak i w małych miasteczkach, „by godność biskupia nie poniosła uszczerbku i szwanku”². Zalecono natomiast biskupom jeszcze na tym samym synodzie wysyłanie do takich grup specjalnego kapłana, któryby w zależności od biskupa miejskiego pełnił pieczę duszpasterską nad wiernymi³.

W następstwie tych zarządzeń zaczął się kształtować zarząd kościołów wiejskich przez kapłanów. Początkowo instytucja ta miała charakter przejściowy, kapłani zaś wiejscy byli dość mocno ograniczeni zakazami biskupów w czynnościach duszpasterskich. Z chwilą jednakże zobowiązania kapłanów jeszcze w tym samym czasie do rezydencji, pojęcie pobytu przejściowego zaczęło ustępować pojęciu stałości⁴. Wiejski ośrodek kultu, zwany niebawem parafią, otrzymywał w czasowych etapach od biskupa prawo urządzania nabożeństw, następnie funkcje głoszenia Słowa Bożego, szafowanie Sakramentu Pokuty, a wreszcie możność i prawo udzielania Chrztu św.; podstawą

¹ Héfélé C., Leclercq, H., *Histoire des Conciles*, Paris 1907, I, 314 — synod w Ancyrze w 314 r., can, 13; synod antiocheński z 341 r. can. 6 (por. I, 716).

² Tamże, I, 777 can. 6 — „*Licentia vero danda non est ordinandi episcopum aut in vico aliquo, aut in modica civitate, cui sufficit unus presbyter, quia non est necesse ibi episcopum fieri, ne vilescant nomen episcopi et auctoritas. Non debent illi ex alia provincia invitati facere episcopum, nisi aut in his civitatibus, quae episcopos habuerunt, aut si qua talis aut tam populosa est civitas, quae mereatur habere episcopum*”.

³ Tamże.

⁴ Tamże, I, 314; por. Hauck A., dz. c., I, 209.

takiego ośrodka duszpasterskiego była początkowo miejscowość, lub okręg, a nawet kompleks dóbr ziemskich⁵.

Rozwojowi kościołów wiejskich sprzyjały również warunki w nowych państwach germańskich, powstałych na gruzach imperium rzymskiego, posiadających w swych granicach nie wielką ilość miast w stosunku do dawnego imperium rzymskiego. Podobnie pozytywną rolę odegrał rozwój życia monastycznego.

Najwcześniej na zachodzie powstały parafie wiejskie w południowej Galii, Italii i Hiszpanii, gdzie już w drugiej połowie IV w. są wzmiankowane przez źródła⁶. W wieku V i VII ustrój parafialny objął prawie całą Galię i sięgnął do Alzacji i Lotaryngii⁷. Pomędzy wiekiem VII a X przypada wielki rozwój sieci parafialnej na terenach dzisiejszej Francji (kościół prywatne)⁸, jak również i na terenie zachodnich Niemiec, a zwłaszcza nad Renem, Menem, u podnóża Alp i wśród nowonawróconych Sasów⁹. W wieku X i XI w ośrodkach nadreńskich rozbudowa sieci parafialnej była właściwie zakończona. Ważne to stwierdzenie dla badań nad rozwojem sieci parafialnej na

⁵ Hauck A., dz. c., I, 209 n.; Imbart de la Tour, *Les paroisses rurales du IV au XI siecle*, Parigi 1900, 10 n.; Leclercq H., s. v. *Paroisses rurales*, DAL (Dict. d'archeol. chret. et de liturg.), XIII, kol. 2201 n.; Bihlmeyer — Tüchle, *Kirchengeschichte*¹⁵, Paderborn 1955. I, 318.

⁶ Jak wyżej.

⁷ Imbart de la Tour, dz. c., 395 nn.; Leclercq H., dz. c., 2208; Hauck A., dz. c., I, 211; Pflieger, L., *Die elsässische Pfarrei, ihre Entstehung und Entwicklung*, Strassburg 1936, 17 nn., Michałowiczowa S., *Program społeczno-polityczny Kościoła frankońskiego w wieku VI*, Warszawa 1927, 35 nn.; Dumas A. *Les églises paroissiales*, zob. Fliche A., Martin V., *Histoire d'église*, t. VII (Paris 1948), 265 nn.

⁸ Imbart de la Tour, dz. c., 39 nn.; Leclercq, H., dz. c., 2209 nn.; Pflieger L., dz. c., 42 nn.; Hauck A., dz. c., I, 216 nn.

⁹ Hauck A., dz. c., II, 737 nn.; Pflieger L., dz. c., 44 nn.; Bahrenberg H., *Die Entstehung der Pfarrein im Bistum Paderboru*, Zft f. Savigny-Striftung, Kan.Abt. 1941, 451; U Stutz, *Geschichte der kirchlichen Benefizialwesens von seinen Anfänge bis auf die Zeit Alexanders III*, Berlin 1901, I, 66 nn.; Schafer K. H., *Pfarrkirche und Stift im Mittelalter*, Statutgart 1905, 9 nn.

ziemiach polskich, które były pod silnym wpływem północno-wschodniej Francji oraz zachodnich i południowych Niemiec. Wykształcone tu formy organizacji parafialnej przenoszono na tereny misyjne, a te znów z niewielkim opóźnieniem rozwijały się nadal ze swoimi pierwowzorami.

1. Najstarsza sieć parafialna w Małopolsce Południowej.

Rekonstrukcja najstarszej sieci parafialnej w Małopolsce Południowej przysparza wiele trudności. Poważny brak źródeł pisanych do tego okresu należy ostrożnie uzupełnić danymi, zaczerpniętymi z demografii, stosunków dziesięcinnych, archeologii, topografii, geografii i stosunków uposażeniowych kościoła, a nadto z wezwań kościelnych i stosunków patronacko-uposażeniowych. Wymienione źródła i ich przydatność do niniejszej pracy omówiono na osobnym miejscu we wstępie do całości pracy. Pragnąc uniknąć zbędnych powtórzeń, nie będziemy w tym rozdziale przeprowadzać dowodzenia dla poszczególnych parafii na temat ich początków, wezwania, okręgu parafialnego, czy patronatu; zagadnienia te zostały szczegółowo omówione w drugiej części pracy (analitycznej), która ukaże się w osobnym wydaniu. Punkt ten poświęcimy rozpracowaniu tych problemów, które pominięto, lub tylko ubocznie zostały potraktowane w części analitycznej.

Na pierwsze miejsce tak ujętego zagadnienia wysuwa się problem sił społecznych, biorących udział w rozbudowie najstarszej sieci parafialnej. W tym wypadku zwrócimy uwagę na dwa czynniki (inne bowiem omówiono w poprzednim rozdziale szeroko): świecki i kościelny; pierwszy będzie stroną fundującą nową placówkę duszpasterską, drugi natomiast, mający kontrolę nad parafią z racji jurysdykcji kościelnej, będzie czynnikiem określającym i zatwierdzającym warunki potrzebne do zaistnienia nowej fundacji. Zagadnienie czasu ukształtowania się sieci parafialnej na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem Małopolski Południowej omawia punkt drugi. Dalszy z punktów (3) przedstawia rozwój sieci parafial-

nej w pierwszej połowie XIII w. do czasu rozpoczęcia kolonizacji na prawie niemieckim. Problem istnienia kościołów prywatnych na terenie badanym, a zwłaszcza ich stosunek kompleksów własności ziemskiej do granic najstarszych okręgów parafialnych omawia punkt czwarty. Wreszcie druga część rozdziału stanowi przegląd najstarszych wezwań kościołów parafialnych.

a) *Siły społeczne wpływające na rozbudowę najstarszej sieci parafialnej.*

Cały poprzedni rozdział poświęcono temu zagadnieniu; wśród najważniejszych czynników poza samą chrystianizacją kraju wymieniono: osadnictwo, własność ziemską, drogi handlowe, i związane z nimi targowiska i miasta. Nieco więcej miejsca poświęcimy teraz stosunkowi własności ziemskiej do rozbudowy sieci parafialnej, a przede wszystkim samemu procesowi powstawania nowej placówki duszpasterskiej. Nie ulega wątpliwości, że na pierwsze miejsce wysunęła się w tym procesie wielka własność książęca, a dopiero na dalszych miejscach kościelna i rycerska; nadania bowiem na rzecz rycerstwa, czy Kościoła były jeszcze w tym czasie nieliczne¹⁰.

Królowi, względnie księciu zawdzięczały swe uposażenie wszystkie biskupstwa i liczne klasztory¹¹; jemu także zawdzięczała uposażenie ogromna większość kościołów parafialnych. Do książęcych fundacji należy zaliczyć najstarsze parafie na terenie Małopolski Południowej: w Bieczu, Łopczycy k/Bochni, Podegrodziu, Tropiu, Bóbrce, Czchowie, Łącku, Starym Sączu,

¹⁰ Abraham W., *Organizacja*, 168 n.; H. F. Schmid, dz. c., 252; Silnicki T., *Dzieje i ustroj Kościoła na Śląsku do końca XIV w.*, Warszawa 1953, 87 n.

¹¹ Abraham W., dz. c., 249 n.; Smolka S. *Mieszko Stary i jego wiek*, Warszawa 1958, 90 n.; Silnicki T., dz. c., 95; Matuszewski J., *Immunitet ekonomiczny w dobrach Kościoła w Polsce do roku 1381*, Poznań 1936, 5; Schmid H. F., dz. c., 180 nn. (ten ostatni jest nieco odmiennego zdania); Rutkowski J., dz. c., 11. Nie omawia bliżej tego zagadnienia G. Sappok, *Die Anfänge des Bistums Posen und die Reihe seiner Bischöfe von 968—198*, Leipzig 1937, 53.

Wojniczu, Żmigrodzie Starym i Jaśle¹². Były to parafie położone w pobliżu grodów kasztelańskich (Biecz, Sącz i Wojnicz) i ziemskich (Łopczyca, Podegrodzie, Czchów, Tropie, Bóbrka, Łącko, Żmigród i prawdopodobnie Jasło)¹³. Nie było to zresztą regułą, by najstarsze parafie powstawały tylko w obrębie lub w pobliżu grodów¹⁴, jak to przyjmowała do niedawna starsza literatura naukowa¹⁵. Kościoły bowiem fundacji rycerskiej, względnie kościelnej były często fundowane przy targowiskach (Chełm n/Rabą), lub w centrum formującego się okręgu gospodarczego (Radłów)¹⁶. Nie mniej należy podkreślić, że fundacje książęce posiadały bardzo często oparcie o gród lub podgrodzie.

W rozbudowie najstarszej sieci parafialnej wzięła również udział wielka własność rycerska. Z terenu Śląska znane są liczne fundacje Piotra Włostowica w pierwszej połowie XII w.¹⁷; przekazy źródłowe z Wielkopolski znają również fundacje rycerskie¹⁸. W granicach omawianego przez nas terytorium do fundacji rycerskich w XI w. należy zaliczyć Brzeźnicę k/Bochni i Chełm n/Rabą; obydwie parafie zawdzięczają początki moźnej rodzinie Gryfitów. Obydwie też fundacje znalazły się niebawem w granicach posiadłości kościelnych, pierwsza jeszcze w XII wieku, druga zaś w pierwszej połowie wieku XIII¹⁹.

¹² Udokumentowanie naszych wywodów znajduje się w części drugiej (analitycznej), która, jak to zaznaczono uprzednio, ukaże się w osobnym wydaniu. W dalszym ciągu powołujemy się na nią „Część analityczna”.

¹³ Jak wyżej.

¹⁴ Schmid H. F., dz. c., 252 n.; Silnicki T., Dzieje i ustrój, 85.

¹⁵ Abraham W., dz. c., 283; Kujot J., dz. c., 78; Michaël, E., dz. c., 62; Pfitzner, J. *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, Th. I, Reichenberg 1926, 353.

¹⁶ Zab. rozdz. I, p. 3.

¹⁷ MPHist. III (Cronica Petri comitis Poloniae, ed. A. Semkowicz), 783; J. Długosz, Opera omnia, II, 14; Silnicki T., dz. c., 87 n.; Michael E., dz. c., 22, 47, 48, passim.

¹⁸ *Chronicon Galli Anonymi*, (MPHist, ser. nova), II, 33; KDWiel. I, nr 3; KDKKra. I, nr 9 (1213), por. Abraham W., dz. c., 169; Schmid H. F., dz. c., 272 n.

¹⁹ Część analityczna.

W XII w. do fundacji rycerskich doszły: Szczepanów — fundacja Prusów, i Przeclaw k/Mielca — fundacja prawdopodobnie Półkocziców²⁰. Częstymi ośrodkami najstarszych parafii były targowiska (np. Chełm, Brzeźnica).

Do XI-wiecznych fundacji kościelnych należy parafia w Radłowie n/Dunajcem. Dalsze fundacje kościelne powstają dopiero w wieku XII: benedyktyni tynieccy fundują parafię w Kleciu n/Wisłokiem, w Opatkowicach n/Dunajcem (dzisiejszy Zakliczyn), Tarnowie i Tuchowie nad Białą. Momentem sprzyjającym dla fundacji kościelnych była najprawdopodobniej organizacja gospodarcza własności ziemskiej. Z późniejszych bowiem źródeł dowiadujemy się, że niektóre z wymienionych miejscowości odgrywały rolę kluczową i centralną dla poszczególnych kompleksów gospodarczych własności kościelnej (np. Radłów, Klecie, Opatkowice, Tuchów)²¹.

Zorganizowanie nowego ośrodka duszpasterskiego wymagało niejednokrotnie dość długiego okresu czasu; formalnie było ono zależne od fundatora i biskupa. Pierwszy z nich dawał podstawy prawne nowej parafii przez przydzielenie kościołowi odpowiedniego uposażenia (dokument fundacyjny), drugi natomiast zatwierdzał fundację i nadawał kościołowi prawa parafialne, oraz przysyłał kapłana dla pełnienia „curam animarum”) (dokument erekcyjny).

Zasadniczą podstawą prawną nowej placówki duszpasterskiej było uposażenie dane kościołowi przez fundatora (dos, dotalium, sponsalium); każdy bowiem fundator nowego kościoła był zobowiązany do uposażenia świątyni celem utrzymania duszpasterza i na wydatki związane z kultem. Początkowo było to uposażenie w naturaliach, czy dziesięcinach, później natomiast przeznaczano na ten cel odpowiednią ilość ziemi²². Reguła ta, wytworzona na Zachodzie jeszcze w czasach Merowingów, znalazła pełną sankcję prawną w ustawodawstwie kościelnym i świeckim czasów karolińskich i nie przestała też

²⁰ Tamże

²¹ Tamże

²² Imbart de la Tour, dz. c., 143 nn., Leclercq H., dz. c., 2214; A. Dumas, dz. c., 269; L. Pflieger, dz. c., 44 n.

nigdy być stosowaną. Biskup nie konsekrował kościoła, dokąd ten nie posiadał odpowiedniego uposażenia; dzień dotacji był też najczęściej dniem poświęcenia kościoła²³. Regułę tę potwierdzają również dokumenty XII-wieczne z terenu diecezji krakowskiej (Pacanów)²⁴. Według kapitularzy karolińskich uposażenie winno być nie mniejsze, jak jeden łan ziemi i 4 ludzi służebnych²⁵. Było to minimum, Kościół bowiem wymagał też od kapłana posagu, ten zaś część tego posagu zapisywał kościołowi w testamencie. Uposażenie to wyjaśniano przez mistyczne podobieństwo, zaczerpnięte ze św. Pawła, przedstawiające Kościół jako oblubienicę, a Chrystusa jako oblubieńca (Efez. 5,25 n.). Fundator tedy wyznaczał uposażenie dla oblubienicy Chrystusowej; był to dar na podobieństwo pojęć rzymskich, którym ojciec uposażał swą córkę, wychodzącą za mąż²⁶. Z biegiem czasu darowizny te wzrastały i urosły w duże fortuny.

Do posiadłości ziemskich w pierwszym rządzie doszły dziesięciny, które od VIII w. stały się obowiązkowe dla wiernych całej parafii. Powstawanie nowych parafii pociągało za sobą nieodłącznie rozdział dziesięcin, co znów było zastrzeżone dla samego biskupa²⁷. Początkowo były to produkty rolnicze, nieco później spotykamy dużą różnorodność pod tym względem. Dary i ofiary były również źródłem dochodów dla kościoła parafialnego; składano je z okazji uroczystości kościelnych, lub

²³ Stutz, dz. c., I, 101 n.; Dumas A., dz.c., 269; Pflieger L., dz. c., 45.

²⁴ *Notificationes e curia principis Episcopi Cracovien.* z 1894 nr 1710, s. 57 (dokument erekcyjny kościoła parafialnego w Pacanowie wydany przez biskupa krakowskiego Maura † 1118) por. W. Semkowicz, *Przyczynki dyplomatyczne wieków średnich*, Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250 założenia Uniw. Lwow., Lwów 1912, 5: Łowmiański H., *Podsatwy gospodarcze*, 125.

²⁵ Imbart de la Tour, dz. c., 261—267; A. Dumas, dz. c., 269.

²⁶ Tamże.

²⁷ Imbart de la Tour, dz. c., 153—164; Lesne E., *La dimes ecclesiastiques aux IX et X siècles*, Rev. d'hist. eccles. 13 (1912), 477—503.

posług duszpasterskich już to w naturaliach, już to w formie pieniężnej²⁸.

Wymienione źródła dochodów, poza posługą duszpasterską, były zależne w dużej mierze od fundatora nowej parafii i zwyczajnie były wyszczególnione w dokumencie fundacyjnym. Zatwierdzenie fundacji zależało od biskupa, tak było w Galii, Nadrenii i Niemczech²⁹, taką też praktykę przyjęło prawo ogólnokościelne w dekretach pap. Grzegorza IX z pierwszej połowy XIII w.³⁰.

Z omawianego terenu wprawdzie nie posiadamy XI-wiecznych przekazów źródłowych odnośnie uposażenia kościoła, mamy natomiast takie dokumenty już z pierwszego 20-lecia XII w. Cytowany uprzednio dokument dla Pacanowa (przed 1118 r.) wymienia oprócz dziesięcin zbożowych, bydła i wyrobów spożywczych gospodarstwa domowego, nadto i karcznię³¹, zaś nowozałożony kościół NMP w Zawichoście (przed 1148 r.) otrzymuje w uposażeniu gród Łągów wraz z dziesięcinami z całego okręgu³²; uposażenie parafii w dziesięciny i ziemię stało się regułą, która prawie nie znała wyjątków³³.

Do uposażenia kościołów parafialnych na Śląsku, w Wielkopolsce, czy Małopolsce należą według dokumentów z XII i XIII w. „sanctuarii” i „camerarii”³⁴, targowiska, cła, myta,

²⁸ Dumas A., dz. c., 271 n.; Fournier P., *Le decret de Burchard de Worms*, Rev. d'hist. eccles. 12 (1911), 675; Lesne E., *Histoire de la propriété ecclesiastique en France*, t. III, Lille 1936, 136 nn.

²⁹ Imbart de la Tour, dz. c., 37; Zorell S., *Die Entwicklung des Parochialsystems bis zum Tode der Karolinger Zeit*, Archiv f. kath. Kirchenrecht 82 (1902), 261; Pflieger L., dz. c., 45 n.; Hauck A., dz. c., II, 226 nn.

³⁰ Decret. Greg. III, 5 cap. 10.

³¹ Semkowicz W., dz. c., 5.

³² Schmid H. F., dz. c., 261; Inglot S., dz. c., 12 n.

³³ Abraham W., dz. c., 256 nn.; Schmid H. F., dz. c., 267 nn.; Michel E. dz. c., 235; Silnicki T., dz. c., 89 n.; Wyszynski M., *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej*, I. Czasy Wład. Łokietka i Kazimierza Wielkiego, Lwów 1929.

³⁴ KDWiel. I, nr 31 (1193), 52 (1207), 357 (1257); II, 871 (1257); III, 2022 (1203); KDMał. II, 499 (1284); LBen. I, 457; por. Schmid H. F., dz. c., 213 nn., 261; Abraham, W. *Organizacja*, 251 n.; Michael E. dz. c., 202.

solanki³⁵ i różnorodne ofiary pobierane z okazji uroczystości kościelnych, lub posługi duszpasterskiej³⁶. Z terenu Małopolski Południowej znane nam jest uposażenie kościołów w Chełmie i Brzeźnicy k/Bochni w targi³⁷, parafii Tropie w kompleksie posiadłości ziemskich, do których należała cała wieś³⁸ i parafii w Bochni w ludność służebną („świętniki”³⁹).

Podobnie jak na Zachodzie, tak i w Polsce ustawodawstwo synodalne XIII i XIV w. sankcjonowało pod względem prawnym omówione wyżej warunki, dotyczące nowej fundacji⁴⁰. Jeszcze w połowie XIV w. (1359) zobowiązał się biskup krakowski Bodzanta, że z chwilą „wyznaczenia odpowiedniego uposażenia dla kapłana przez fundatora, niezwłocznie przystąpi do erekcji nowej parafii w dobrach fundującego”⁴¹.

W całości dotąd omawianego procesu głos ostateczny spoczywał w rękach biskupa, do którego należało zbadanie, zatwierdzenie, lub ewentualne odrzucenie nowej fundacji⁴². Moment ten podkreśla cytowany dokument biskupa Maura

³⁵ Abraham W., dz. c., 253; Michael E., dz. c., 239; Schmid H. F., dz. c., 263 n., gdzie omówienie literatury przedmiotu.

³⁶ Schmid H. F., dz. c., 262 n.; por. Kałwa P. *Powstanie i rozwój kołedy jako daniny kościelnej*, Lwów 1933.

³⁷ KDMał. II, nr 375 (1198); KDPol. III, 18 (1239); KDMał. II, nr 419 (1242).

³⁸ LBen. II.

³⁹ ADT fasc. Bochnia — Liber ecclesiae Bochnensis, continens in se jura..., k. 27 v. — 28 d.

⁴⁰ KDWiel. I, nr 551; Bandkie J. W., *Jus polonicum* (Ordinatio de decimis novalium et arbitrium Janussi archiepiscopi Gnesnen. de an. 1300), 23; Fijałek J., Vetulani A., *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie*, Kraków 1951, 74—77; Gromnicki T., *Synody prow. oraz czynności niektórych funkcjonariuszów apostolskich w Polsce do 1357 r.*, Kraków 1885, 191—204; Schmid H. R., dz. c., 368; Zachorowski S., *Jakub biskup płocki*, Kraków 1915, 19, 156.

⁴¹ *Jus Polonicum*, 167 — „...et ut divinus cultus nostris tempore augeatur, promittimus quod ubicunque quis nobilis congruam sustentationem presbytero assignare curaverit, eidem ecclesiam in bonis suis fundabimus indilate”; por. Correctora statutorum et constitutionum et consuetudinum Regni Poloniae an. 1532... proposita, ed. M. Bobrzyński (Star. por. pol. pomn. III), Kraków 1885, 79.

⁴² Schmid H. F., dz. c., 368; Kaczmarczyk Z. *Monarchia*, II, 79.

sprzed 1118 r. i inne przekazy źródłowe z pierwszej połowy XIII w., co zapewne nie było nowością, ale praktyką przyjętą z Zachodu i stosowaną od początku. I tak Leszek Biały w 1236 r. w dokumencie lokacyjnym dla Sandomierza m.in. „zobowiązuje się mieszczanom wyjednać u biskupa zezwolenie na budowę własnego kościoła”⁴³, zaś w 1253 r. książęta Przemysław i Bolesław w dokumencie dla Poznania „zezwalają, powołując się na zgodę Boguchwała biskupa poznańskiego, mieszczanom wybudować w tymże mieście kościół”⁴⁴. Chronologicznie dwa lata później mamy podobne przekazy źródłowe z terenu Śląska⁴⁵, a w drugiej połowie XIII w. również z terenu objętego granicami naszej pracy — w Łące koło Jasła⁴⁶.

Z reguły w takich wypadkach biskup zatwierdził fundację (erekcję parafii) i przydzielał jej odpowiednią ilość dziesięcin, należnych dotąd stołowi biskupiemu, a następnie przysyłał kapłana do pełnienia „*curam animarum*”. Zdarzały się jednak wypadki, że fundacja nie dochodziła do skutku z powodu braku zgody biskupa. Znany jest wypadek z pierwszego 20-lecia XIV w. (1319), gdzie mimo wyznaczenia uposażenia dla przyszłego kościoła parafialnego przez właściciela wsi Kamień koło Biesiadek i zwrócenia się do biskupa krakowskiego o zatwierdzenie fundacji i erekcji parafii, erekcja nie doszła do skutku⁴⁷. W tym wypadku zaważył na odmowie fakt, że wieś

⁴³ KDPol. II, nr 23.

⁴⁴ KDwiel. I, nr 321 „*Concessimus eciam de consensu sepedicti domini Boguphali episcopi Posnaniensis civibus in eadem civitate ecclesiam construere*”.

⁴⁵ KDSil. IV, nr 93 „...*concedimus eciam sibi, ut ecclesiam in eadam villa edificet*”.

⁴⁶ KDMał. II, nr 517 „...*speciali devotione provacati gloriosissimi et excellentissimi confessoris beati Nicolai in cuius honorem ecclesiam concessimus fabricare in Lanca, loco taliter dicto in nova villa, plantacio Bertholdi civis Sandecensis, ubi numquam Dei nomen est invocatum, nec memoria extat hominum*”.

⁴⁷ KDMał. I, nr 158 „...*de quorum numero unum liberum mansum pro dote ecclesiae, quam ibi construere proponimus, si impetrare poterimus a domino episcopo Cracoviensi, ordinamus*”.

Kamień (dziś nie istniejąca) była położona w obrębie parafii Biesiadki, której patronat należał do biskupów krakowskich. Podobnych wypadków, świadczących o nie dojściu do skutku erekcji parafii, mimo poczynionych fundacji i zapisów, dostarczał wiek XIV⁴⁸.

Tak przedstawia się proces powstawania najstarszych parafii na Zachodzie i w Polsce; jest to zatem zjawisko złożone z wielu czynników, które ostatecznie znajdowały rozstrzygnięcie w udziale formalnego czynnika, fundującego i erygującego nową placówkę duszpasterską.

b) Kościoły parafialne od X do XII w.

Dotychczasowe opracowania najstarszej sieci parafialnej na ziemiach polskich można podzielić zasadniczo na dwie grupy: 1° pisane z punktu widzenia szkoły historyczno-prawnej, uważającej m. in. za jeden z istotnych czynników konstytutywnych parafii jej okręg i 2° opracowania pisane niezależnie od wpływów szkoły historyczno-prawnej, kładące zasadniczy nacisk na „curam animarum”. Pierwsze przyjmowały początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich w drugiej połowie XII w., lub nawet później (Abraham, Schmid, Kulczycki, Silnicki), drugie natomiast przesunęły jej początki na wiek XI, nie dając jednakże głębszego umotywowania tak sformułowanego zdania; były to bowiem prace z reguły zajmujące się tym problemem tylko ubocznie (Kozierowski, Piekarczyk, Labuda, Zachorowski). W naszym artykule na temat „Początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich”⁴⁹ i w dyskusyjnym artykule p. t. „Jeszcze raz o początkach organizacji parafialnej na ziemiach polskich”⁵⁰ w oparciu o średniowieczny materiał synodalny tak polski, jak i z Kościoła powszechnego stwierdzono, że ściśle określony okręg parafialny nie stanowił istotnego czynnika nowej parafii, główny bowiem nacisk położono na

⁴⁸ Kumor B., *Małopolskie parafie średniowieczne niezorganizowane*, *Rocz. Teol. — Kanon.* V (1958), z. 3, 67—81.

⁴⁹ *Rocz. Teol. — Kanon.* V (1958), z. 4, 103—115.

⁵⁰ *Roczn. Teol. Kanon.* VIII (1961), z. 1, s. 115—123.

bardzo istotną dla duszpasterstwa średniowiecznego „*curam animarum*”. Na podstawie studium porównawczego formowania się sieci parafialnej w sąsiednich krajach (Węgry, Czechy, Morawy, Słowaczyna, Pomorze Szczecińskie) stwierdzono, że chrystianizowane kraje Europy środkowej w X—XII w. otrzymywały równocześnie z wprowadzeniem chrześcijaństwa sieć parafialną; we wszystkich tych krajach nie da się utrzymać twierdzenie o wyłączności praw parafialnych dla kościoła katedralnego. Organizacja tych terenów czerpie pełną garścią z dorobku prawnego i praktycznego Kościoła na Zachodzie; ustalone tu w X w. formy organizacji parafialnej są po prostu transplantowane na ziemi chrystianizowanego kraju bez żadnych zmian. W oparciu o te stwierdzenia obydwie artykuły przyjmują, że tak pojęta sieć parafialna została wprowadzona na ziemi polskie równocześnie z chrystianizacją kraju, podobnie jak to współcześnie było na Węgrzech, w Czechach, Morawach i Słowaczynie i nieco później na Pomorzu Zachodnim. Byłoby bowiem rzeczą więcej jak dziwną, gdybyśmy przyjęli zdanie, że początki sieci parafialnej na ziemiach polskich można datować najwcześniej na wiek XII. W stosunku do wymienionych uprzednio obszarów Europy Środkowej formowanie się sieci parafialnej na ziemiach polskich byłoby poważnym regresem i w wielu punktach przypominałoby początki formowania się parafii w wiekach IV—VI na terenie Galii, Włoch i Nadrenii.

Mając na uwadze te stwierdzenia i szeroką podstawą źródłową przyjmujemy również za prawdopodobne istnienie kościołów parafialnych na terenie Małopolski Południowej już w pierwszych dziesiątkach XI wieku. Z braku jednakże wyraźnych wzmianek źródłowych i danych archeologicznych czas powstania poszczególnych parafii można określić jedynie w przybliżeniu. Są to kościoły rozlokowane w najstarszych ośrodkach osadniczych, najczęściej przy średniowiecznych szlakach komunikacyjnych, rozrzucone już to po grodach (Czchów, Biecz, Wojnicz, Sącz), już to po targowiskach (Chełm, Brzeźnica), lub powstających ośrodkach kultu Świętych (Szczepanów — św. Stanisław; Tropie — św. Świrad; Klecie — św.

Leonard), oraz w późniejszych centrach gospodarczych wielkiej własności ziemskiej (Radłów — biskupstwo krakowskie; Tarnów — benedyktyni; Opatkowice — benedyktyni).

Na wiek XI datowano następujące kościoły fundacji książęcej (królewskiej): Biecz, Łączycza k/Bochni, Podegrodzie koło Nowego Sącza, Tropie k/Rożnowa⁵¹. Do fundacji rycerskiej z tego wieku należą: Brzeźnica k/Bochni, Chełm nad Rabą i Szczepanów⁵². Jedyłą XI-wieczną fundacją kościelną jest Radłów n/Dunajcem, późniejszy klucz gospodarczy biskupstwa krakowskiego. Parafię zorganizowano tu prawdopodobnie z chwilą odnowienia i wtórnego uposażenia biskupstwa krakowskiego w czasach Kazimierza Odnowiciela⁵³.

Prawie dwukrotnie wyższą liczbę kościołów parafialnych możemy ustalić na wiek XII. Są to również fundacje ześrodkowane (poza Przecławiem) na terenach o najstarszym osadnictwie wzdłuż przecinających te tereny traktów handlowych. Najczęściej są to kościoły rozrzucone po grodach — fundacji książęcej: Wojnicz, Czchów, Sącz, Łącko; wszystkie położone w dolinie Dunajca przy drodze węgierskiej, oraz w Kotlinie Jasielskiej Żmigród Stary⁵⁴.

Z tego czasu datują się również i fundacje kościelne, liczniejsze niż w wieku poprzednim; grupują się najczęściej w centrach gospodarczych Kościoła (zwłaszcza w centrach dóbr benedyktynów tynieckich). Do nich należą: Klecie nad Wisłoką, Opatkowice nad Dunajcem (dzisiejszy Zakliczyn) i Tuchów nad Białą — wszystkie fundacji benedyktyńskiej⁵⁵. Pierwsza z wymienionych miejscowości kościelnych była siedliskiem znanego daleko kultu św. Leonarda, dokąd przybywali pątnicy z ziem polskich i sąsiednich⁵⁶. Do fundacji kościelnych (biskup-

⁵¹ Część analityczna.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ LBen. II, 246 „Klyeczce autem est villa et filia ecclesiae de Brzostek, Sancto Leonardo confesspri dicata etiam ecclesia lignea, olim famosa, nunc jam in oblivionem data, ad quam, dum fieret magnus hominum ex Polonia, Hungaria, Russia, Lithuania, propter prodigia,

stwo krakowskie) tego czasu należy również parafia św. Wojciecha we wsi Kamienica (dzisiejszy Nowy Sącz) w widłach rzecznych Dunajca i Kamienicy, zawdzięczająca swe początki biskupstwu krakowskiemu ⁵⁷.

Fundacje rycerskie są nadal nieliczne; z tego okresu zapewne pochodzą następujące parafie: Przeclaw nad Wisłoką, Jasło, oraz w Dołach Jasielskich: Bóbrka, fundacja możnego rodu Bogoriów, która jeszcze w pierwszych latach swego istnienia tytułem darowizny przeszła na własność koprzywnickiego opactwa cystersów ⁵⁸.

Tak więc do końca XII w. na terytorium Małopolski Południowej były przynajmniej 22 parafie, rozrzucone w basenie rzek: Raby, Dunajca, Białej, Wisłoki; 8 z nich datowano na wiek XI.

c) *Rozbudowa sieci parafialnej w pierwszej połowie XIII w.*

Powstała w XI i XII w. sieć parafialna była w większości wypadków wynikiem działalności piastowskiej dynastii panującej; połowa bowiem fundacji, datowanych na poprzedni okres, zawdzięcza swe istnienie i wyposażenie Piastom, podczas gdy pozostałe parafie są fundacjami klasztorными, biskupimi i rycerskimi. Zjawisko to ma w pełni uzasadnienie we współczesnej sytuacji politycznej kraju; jest to bowiem okres silnej władzy politycznej monarchicznej, decydującego wpływu monarchy na rozwój życia społeczno-politycznego ⁵⁹.

Sytuacja ta zmienia się pod koniec XI w., a zwłaszcza w wieku XII. Sprawa św. Stanisława biskupa i nieodłącznie związana z nią detronizacja Bolesława Śmiałego i pierwsze zwycięstwo obozu możnowładczego, zaczęło przechylać ciężar inicjatywy na stronę formującej się klasy rycerskiej. Proces

quae ad invocationem Sancti Leonardi in valetudinariis patrabatur, fiebat ibi maximae oblationes in aere, et cera, quas tollebat plebanus de Brzosthek, quarum summa extendebat se ad tricentos florenos⁷⁷.

⁵⁷ Część analityczna.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ *Historia Polski*, I (Warszawa 1957), 190 nn., 207 nn.

rozpoczęty w XI w. znalazł pełny rozwój w w. XII, zwłaszcza w drugiej jego połowie; odtąd stan rycerski stał się pierwszorzędnym czynnikiem społecznym i politycznym, a losy kraju i jego rozwoju na wszystkich odcinkach życia państwowego spletały się ściśle z losami rycerstwa⁶⁰.

Wzrostowi znaczenia politycznego rycerstwa towarzyszy jednocześnie wzrost jego siły gospodarczej, dzięki rozpoczętej akcji kolonizacyjnej w swoich posiadłościach ziemskich⁶¹. To zaś wszystko dało w rezultacie przejęcie inicjatywy na polu rozbudowy sieci parafialnej przez rycerstwo; mnożą się w tym czasie rycerskie fundacje klasztorów i nowych okręgów parafialnych⁶². Podobna sytuacja istnieje w granicach Małopolski Południowej, powstają tu pierwsze w tym okresie fundacje klasztorne w Ludźmierzu i Szczyrzycu, zainicjowane przez możny ród Gryfitów⁶³. Źródła przekazują również pierwsze wzmianki o akcji kolonizacyjnej na prawie niemieckim, zainicjowanej również przez możnowładztwo⁶⁴.

Sieć parafialna wykazuje znaczny wzrost w stosunku do poprzedniego okresu; w pierwszej połowie XII w. ilość fundacji parafialnych przekroczyła liczbę całego wieku poprzedniego. Są to prawie wszystkie, z wyjątkiem trzech (Barcice, Bochnia, Lipnica Murowana — fundacje książęce) fundacje rycerskie. Najwięcej nowych parafii powstało w rejonie Sądeczyzny; poza Barcicami, położonymi nad Popradem przy ważnym szlaku komunikacyjnym Kraków — Węgry, będącymi fundacją książęcą, wszystkie pozostałe zawdzięczają swe istnienie rodom rycerskim. Są to: Mogilno koło Nowego Sącza, Zbyszyce, Wielogłowy, Żeleźnikowa, Ludźmierz na Podhalu⁶⁵.

⁶⁰ Tamże, 214 nn., 290 nn.; Arnold A., *Możnowładztwo polskie w XI i XII w. i jego podstawy gospodarczo-społeczne*, Przegl. hist. 25 (1925), 1—32.

⁶¹ Arnold A., dz. c., 22 nn.; Schmid H. F., dz. c., 270 mm., 1080 przyp. do str. 271; *Historia Polski*, I, 290 nn.

⁶² Tamże.

⁶³ KDMał. I, nr 16; LBen. III, 436; por. Zakrzewski S., *Dzieje klasztoru*, 6 nn.

⁶⁴ Zob. wyżej, rozdz. I, p. 2; *Historia Polski*, I, 299.

⁶⁵ Część analityczna.

Poza Ludźmierzem, który jest fundacją Gryfitów⁶⁶, nie wiele więcej można powiedzieć o fundatorach pozostałych parafii; informacje Długosza z XV w. o dotyczących rodzinach rycerskich nie da się przenieść bez poważnych zastrzeżeń na pierwszą połowę XIII w.

W rejonie Pogórza bocheńsko-lipnickiego powstaje w tym okresie pięć parafii: Bochnia, Lipnica Murowana, Dębno koło Wojniczka, Gnojnik, Wierzchosławice; pierwsze dwie fundacje królewskie, położone przy trakcie węgierskim w okręgu najstarszego osadnictwa, stały się niebawem parafiami miejskimi, odkąd w obydwu osadach lokowano miasta na prawie niemieckim (Bochnia — 1253; Lipnica Murowana — 1326). Trzy dalsze parafie, położone w obrębie kasztelanii wojnickiej, są również fundacjami rycerskimi; pierwszą prawdopodobnie fundowali Leliwici, właściciele Dębna, nic natomiast nie można powiedzieć o fundatorach parafii w Gnojniku i Wierzchosławicach.

Z tego też okresu datują się pierwsze parafie (poza Przeclawiem) w rejonie wiosek rzecznych Wisły i Wisłoki; są to: Brzeźnica koło Dębicy, Czermin, Gawłuszowice. Pierwsza z wymienionych parafii, Brzeźnica, ufundowana prawdopodobnie przez Półkocziców; w obrębie parafii tej znajdowało się miejsce pątnicze, Pustynia, znane z kultu św. Stanisława^{66a}. Druga fundacja Leliwitów z tego okresu to Czermin koło Mielca pod wezwaniem św. Klemensa Papieża; wprowadzie Potkański przypisuje fundację parafii w Czerminie Gryfitom z XIV w.^{66b}, lecz twierdzenie to wobec istniejących przekazów źródłowych nie da się utrzymać^{66c}. Najlepiej znane są początki parafii w Gawłuszowicach, dzięki zachowaniu się dokumentu fundacyjnego (1213)^{66d}; jest to jedna z pierwszych parafii na prawym

⁶⁶ KDMaI. I, nr 16; LBen. III, 436.

^{66a} Benf. II, 263.

^{66b} Potkański K., *Kraków przed piastami*, 114, *Scześniak W., Obrządek słowiański w Polsce pierwotnej*, Warszawa 1904, 91 n.

^{66c} Część analityczna.

^{66d} LBen. II, 298 nn.

brzegu Wisły w tym rejonie. Fundatorem parafii był niejaki Krystyn z Obichowa, kościół poświęcono św. Wojciechowi ^{66e}.

Mrokiem pokryte są początki prawdopodobnej parafii w Braciejowej-Głodomanku w obrębie późniejszej parafii Gumiska; jak informuje Długosz było to (prawdopodobnie przed napadami Tatarów) ludne i bogate miasto, położone w pobliżu złóż złota i srebra, zostało jednakże zdobyte przez wroga „za pomocą głodu”⁶⁷. W rejonie Dołów Jasielskich przybyła w tym okresie tylko jedna parafia w Sławęcinnie; jest to fundacja rycerska ⁶⁸.

Charakterystyczną cechą dla tego okresu są parafie zorganizowane w centrach wielkiej własności ziemskiej (Brzeźnica koło Dębicy, Czermin, Gawłuszowice, Gnojnik, Ludźmierz, Mogilno, Sławęcín, Wierzchosławice); są i w tym okresie parafie powstałe przy grodach, lub w ich pobliżu (Barcice, Dębno, Wielogłowy, Zbyszyce, Żeleźnikowa), ale przeważająca większość odrywa się od grodu i zaczyna się rozwijać w rejonie czysto rolniczym, gdzie też spotykamy się z pierwszą choć nieudaną próbą kolonizacji na prawie niemieckim (Ludźmierza) ⁶⁹. Są to parafie wyłącznie fundacji rycerskiej.

W chwili, gdy Małopolska Południowa stała u progu okresu kolonizacji na prawie niemieckim na jej terytorium istniało już 38 kościołów parafialnych w trzech dekanatach: sądeckim, tarnowskim i jasielskim. Wprawdzie i następny okres przyniesie tylko sporadyczne fakty kolonizacji na prawie niemieckim, nie mniej z braku dokumentów trudno będzie ściśle określić, które parafie zawdzięczają swe istnienie temu procesowi społeczno-gospodarczemu.

^{66e} Tamże

⁶⁷ LBen. II, 264 — „Głodomank alias Braczeyowa, villa sub parochia de Gumńska sita: oppidum quondam insigne et grande, nunc autem vicus ingnobilis, quod per hostes nonnisi per famem poterat expugnari ...in eo apparent vestigia multa argenti et auri fodinarum”.

⁶⁸ Część analityczna.

⁶⁹ Tamże.

d) *Stosunek kompleksów własności ziemskiej do granic najstarszych okręgów parafialnych.*

Tak sformułowane zagadnienie stanowi problem genezy okręgu parafialnego. Co było podstawą dla formującego się obszaru terytorialnego parafii? Nauka podaje zasadniczo dwa rozwiązania; Imbart de la Tour⁷⁰, Leclercq⁷¹, Dumas⁷², Pflieger⁷³, Longnon⁷⁴, Hauck⁷⁵, Stutz⁷⁶, Michael⁷⁷, Abraham⁷⁸, Semkowicz⁷⁹, Kujot⁸⁰, Dopsch⁸¹, Zachorowski⁸² i Zakrzewski⁸³ zdają się przyjmować, że między okręgiem parafialnym a kompleksem dóbr gospodarczych istnieje jakiś związek. Głównym dowodem wysuwany przez zwolenników tej koncepcji ma być tzw. problem kościołów prywatnych. Tak na terenie dzisiejszej Francji, Niemiec, jak i Polski osada, w której znajdował się kościół („vicus”, „villa”) wraz ze świątynią stanowiła własność prywatną; każdy bowiem kto budował kościół na swojej ziemi zostawał jego właścicielem. Kościół w tym wypadku był tylko dodatkiem do posiadłości właściciela. Własność kościoła była zupełnie podobną do własności rzeczy świeckiej, rozciągała się ona nie tylko na budynki, lecz także na patrymonium parafii (role, łąki, lasy, pierwociny,

⁷⁰ dz. c., 108—126, 171.

⁷¹ dz. c., 2218 nn.

⁷² dz. c., 266.

⁷³ dz. c., 49.

⁷⁴ *Etudes sur les „pagi” de la Gaule*, cz. II Les „pagi” du diocese de Reims, II, 6n.

⁷⁵ dz. c., II, 738 n.

⁷⁶ dz. c., I, 326; Tenze, *Ausgewählte Kapitel aus der Geschichte der Eigenkirche*, Zft der Sav. Stift. K. A. 1937, 22.

⁷⁷ dz. c., 203, 257.

⁷⁸ dz. c., 169.

⁷⁹ dz. c., 298.

⁸⁰ dz. c., I, 79.

⁸¹ *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der Europäische Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen*; Wien 1924, 230—246.

⁸² dz. c., 278 nn., 288 nn., 292.

⁸³ *Dzieje klasztoru*, 41—50.

dziesięciny, ofiary, jura stolae). Właścicielami kościoła z racji fundacji byli: król, możnowładcy świeccy, biskupi, zakony. Ta własność podlegała wszelkim modalnościom nieruchomości, dziedziczono ją więc, sprzedawano, zamieniano, zastawiano, a nawet dawano jako posag przy zamążpójściu⁸⁴. Walkę z wszelkimi przerostami takiej modalności rozpoczął w drugiej połowie IX w. arcybiskup Reimsu, Hinkmar⁸⁵. Kościół taki miał powierzoną „curam animarum” w granicach kompleksu gospodarczego danego właściciela.

Z terenu Małopolski Południowej klasycznym przykładem kościoła prywatnego jest Chełm nad Rabą; „dominus Micho-
ra — informuje dokument patriarchy jerozolimskiego Monacha — dedit nobis (Bożogrobcom) super Rabbam villam, que dicitur Quelme cum ecclesia et decimis, et forum et tabernam”⁸⁶; dziesięciny, targowisko, karczma, wymienione przez dokument, należały do uposażenia kościoła. Dalszym dowodem za istnieniem kościołów prywatnych na terenie ziem polskich jest m. in. stwierdzona w XV i XVI w. żywa tendencja wielkiej własności ziemskiej do scentralizowania zarządu w swoich posiadłościach tak na odcinku gospodarczym, jak i kościelnym; przejawiała się ona w znoszeniu parafii i łączeniu ich w jeden okrąg, pokrywający się z granicami kompleksu gospodarczego⁸⁷.

Tego rodzaju kompleksy gospodarcze, pokrywające się jeszcze w XV wieku z granicami okręgów parafialnych udało się stwierdzić w Barcicach, Bóbrce, Brzeźnicy k/Bochni, Chełmie n/Rabą, Dębnie k/Wojnicz, Gnojniku, Lipnicy Murowanej, Ludźmierzu, Łacku, Podolu, Starym Sączu i Tuchowie⁸⁸. Są to różnorodne fundacje: królewskie (Barcice, Lipnica Muro-

⁸⁴ Imbart de la Tour, dz. c., 235 n., 240—243; Stutz U., *Ausgewählte*, 22 nn.; Mirbt C., *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, Tübingen⁴ 1911, 94 (206); Dumas A., dz. c., 273—280; Michałowiczowa S., dz. c., 66 n. Prawo własności przerodziło się w prawo prezenty i patronatu.

⁸⁵ Mirbt C., dz. c., 97—99 (211); por. Stutz U., *Geschichte*, I, 280 nn.

⁸⁶ KDMał. II, nr 375 (1198).

⁸⁷ Kumor B., *Zanik parafii*, 16, passim.

⁸⁸ Część analityczna.

wana, Stary Sącz), rycerskie (Bóbrka, Brzeźnica, Chełm, Dębno, Gnojnik, Ludźmierz, Łącko) i klasztorne (Klecie, Tuchów); brak tylko fundacji biskupich. Można przypuścić, że ilość tych parafii była daleko większa.

Nie wszystkie jednakże najstarsze okręgi parafialne pokrywały się z granicami posiadłości ziemskich, tutaj też leży źródło innych możliwości genezy okręgu parafialnego. Lamprecht (dla Niemiec)⁸⁹, Fournier⁹⁰, Genestal⁹¹, Thomas⁹² i Seston (dla Francji)⁹³ twierdzą jakoby okręgi parafialne wykształciły się z polityczno-administracyjnego podziału kraju na tzw. centeny; Seston wprawdzie mówi, że sieć parafialna oparła się na sieci kultów pogańskich, ta ostatnia jednakże pokrywała się z ośrodkami państwowej administracji rzymskiej, w rzeczywistości więc wypowiada się za tezę Lamprechta. Lamprecht zaś w swej hipotezie powołuje się na przekaz źródłowy Walfryda Strabo, który przyrównuje papieża do cesarza, patriarchów do patrycjusza, metropolitów do królów, „setnicy zaś ustanowieni w pagi mogą być porównani do kapłanów, którzy sprawują opiekę nad kościołami wiejskimi”⁹⁴. Tak Imbart de la Tour jak i Leclercq odrzucają takie tłumaczenie tekstu; jest to bowiem tylko jedna analogia między „centeną” a parafią, tekst zresztą z IX w. może być użyty tylko z wieloma zastrzeżeniami do wyjaśnienia genezy instytucji z wieku V-go⁹⁵. Teza Lamprechta nie jest pozbawiona sporej dozy możliwości, badania bowiem najstarszej sieci parafialnej w Czechach i na Morawach, oraz na Węgrzech stwier-

⁸⁹ *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, Leipzig 1886, I, 238/53.

⁹⁰ *La propriété des églises des premiers siècles du Moyen-Age*, Nouv. Rev. d., hist. de droit franc. et étranger, 21 (1897), 486 nn.

⁹¹ *Les origines du droit ecclésiastique franc.*, Nouv. Rev. d., hist. de droit..., 38 (1914), nr 4, 524 n.

⁹² *Le droit de propriété des laïques sur les églises et le patronage laïque au Moyen-Age*, Paris 1906, 94—164.

⁹³ *Note sur les origines religieuses des paroisses rurales*, Rev. d' hist. et philos. relig. 15/1935, 243—254.

⁹⁴ PL 114, kol. 964 Walaphridus Strabo, *De rebus ecclesiasticis*.

⁹⁵ Imbart de la Tour, dz. c., 210 nn. Leclercq H., dz. c., 2222 nn.

dziły w bardzo licznych wypadkach zależność okręgów parafialnych od politycznego podziału administracyjnego kraju⁹⁶.

Również i na ziemiach polskich widzi Schmid przykłady tego zjawiska⁹⁷ i dlatego przyjmuje zdanie pośrednie (jedno i drugie) o genezie okręgu parafialnego⁹⁸. Na terenie Małopolski Południowej nie natrafiono na podobne zjawisko; można wszakże przypuścić, że pierwotny okręg parafialny w Bieczu pokrywał się z granicami tamtejszej kasztelanii⁹⁹.

⁹⁶ Hruby F., *Cirkevni zrizeni w Cechach a na Morave od X do konce XIII století a jeho pomer ku statu*, Praha 1917, 45 nn.; Schmid H. F., dz. c., 48 nn.; Fügedy, E. *Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slovakei*, *Studia Slavica* V (1959), f. 3—4, 373—382.

⁹⁷ dz. c., 242 n., 262 przyp. 1, 346 nn.

⁹⁸ Tamże, 246 nn.

⁹⁹ Wojciechowski Z., *Ze studiów*, 40 n. Do kasztelanii bieckiej należą: Stróże, Cieklin, Umieszcz, Siepietnica, Ołpiny, Turza, Zborowice; żadna z wymienionych miejscowości nie posiadała w pierwszej połowie XIII w. własnego okręgu parafialnego.

Od redakcji: *Dalszy ciąg niniejszej pracy będzie wydrukowany w następnym numerze „Prawa Kanonicznego”.*